سید جمال الدین افغاني
او د ختیځ او لویدیځ مخامختیا

لیکوال

پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح

Ketabton.com

۱۳۹۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

سید جمال‌الدین افغان او د ختیځ او لویدیځ مخامختیا

لیکوال: **پوهاند دوکتور سید بهاء الدین مجروح**
خپروندی: **مجروح فلسفي اکاډمي**
د خپرېدو کال: **۱۳۹۹هـ/ ۲۰۲۱م**
د خپرېدو ډول: **دیجیتال**
ډیزاین: **هارون صافی**
ملاتړ او همکاري: **انسان څېړنیزه موسسه**

یادښت:
د پوهاند مجروح د کتابونو دا مجموعه د انسان څېړنیزې موسسې په همکارۍ چې د مجروح د فلسفي اکاډمۍ اصلي ملاتړی بنسټ دی، بیاځلي خپرېږي.

www.majrooh.org
info@majrooh.org

(c) ketabton.com: The Digital Library

يادښت

په ۲۰۰۱م کال کې په افغانستان کې د نوي نظام د پيل راهيسې تر ننه پورې د هېواد د روشنفکرۍ د ډگر يوه مهمه ستونزه د نږدې ۴۰ کلنې انقطاع په پايله کې رامنځته شوې تشه ده چې په پايله کې يې زموږ د اوسني ځوان روشنفکر نسل معرفتي اړيکه د خپلو اسلافو سره شلولې ده. په بل عبارت د افغانستان نوي نسل ته چې په تېرو ۲۰ کلونو کې روزل شوی دی، تاريخ تر ۲۰۰۱ وروسته پيلېږي. دا نسل تر جگړې وړاندې افغانستان کې د توليد شوي معرفت سره ډېره لږه بلدتيا لري او له همدې امله په معرفتي ډگر کې د هېواد د د يوې معلومې او مشهودې جزيرې د بياځلی پلټنې او کشف په هلو ځلو کې سرگردانه دی. دې ستونزې ته په کتلو سره زموږ يو رسالت دا هم دی چې د يو ارتباطي پله په توگه نن له پرون سره وصل کړو.

د افغانستان نوميالی فيلسوف، شاعر او ليکوال پوهاند ډاکټر سيد بهاؤالدين مجروح د ۱۹۲۸م ميلادي کال د فبرورۍ په ۱۲مه د کونړ ولايت د اسمار په ولسوالۍ کې وزيږېدلو او د ۱۹۸۸م ميلادي کال د فبرورۍ په ۱۱مه نېټه په پېښور کې په مرموز ډول شهيد شو.

پوهاند مجروح په فرانسه او جرمني کې د ادبياتو او فلسفې په ډگر کې د دوکتورا تر کچې زده کړې وکړې او بيا په کابل پوهنتون کې د فلسفې استاد پاتې شو او تر څنگ يې يو شمېر اداري دندې هم ترسره کړې.

د پوهاند مجروح د زده‌کړو منځپانگه او د ژوند اصلي رسالت د غربي فلسفي مکتبونو او د شرقي – اسلامي فلسفې څخه د يو په زړه پوري سنتېز رامنځته کول وو. مجروح د افغانستان په معاصر تاريخ کې ممکن لومړنی فيلسوف وي چې د غرب فلسفه يې د شرق د عرفان سره په گډه مطالعه کړه او په پايله کې يې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځايي معرفت بې ساری متن تولید کړ. په بل ساده عبارت هغه فلسفي مباحث چې نوموړي د فرانسې او جرمني په پوهنتونونو کې لوستلي وو، د افغان انسان لپاره د ځايي معرفت سره پخلا او د عیني واقعیتونو په نظر کې نیولو سره یې په ساده ژبه بیان کړل.

د پوهاند مجروح نږدې ټولو آثارو په مرکز کې د نفس، ژوند او آزادۍ د اصطلاحاتو د معنا او مفهوم پلټنه ده. د بېلګې په ډول « د جبر او اختیار په ډیالکتیک» کې د بېلابېلو فلسفي بحثونو په محور کې د ځانپېژندې او انسانپېژندنې تر څنګ د فلسفي مکتوبونو اړوند مباحث شامل دي چې په ساده پښتو لیکل شوی دی. د پوهاند مجروح تر ټولو مهم اثر بیا «ځانځاني ښامار» دی چې په ٦ دفترونو کې لیکل شوی دی او په فلسفي او سمبولیکه ژبه یې د انسان، ټولنې او سیاست په اړه بحث کړی دی. د نوموړي په وینا ځانځاني ښامار د هر هغه بنیادم کیسه ده چې په خپل ځان کې بتان جوړوي او بیا یې عبادت کوي. په حقیقت کې همدا ښامار دی چې هر انسان یې په خپل ځان کې روزي او بلاخره یې همدا په خپل لاس روزل شوی ښامار تر ستوني تېروي.

د محروج فلسفي اکاډیمۍ په پام کې لري چې د ٢٠مې پېړۍ ددې نومیالي فیلسوف (١٩٢٨- ١٩٨٨) د ٩٣مې کلیزې او د ٣٣م تلین په مناسبت د نوموړي یو شمېر آثار په وړیا ډول خپاره کړي. په دې آثارو کې (د جبر او اختیار ډیالکتیک)، (د ځانځانی ښامار- اژدهای خودی ٦ دفترونه)، (ناآشنا سندرې) او (سید جمال الدین و برخورد شرق و غرب) کتابونه شامل دي.

ددې آثارو د خپرولو اصلي موخه نوي ځوانانو ته د پوهاند مجروح د معرفۍ سربېره په روشنفکري ډګر کې د جګړې وړاندې افغانستان له روشنفکرانو سره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي روشنفکر نسل نښلول دي. سربېره پر دې د هېواد په اوسنيو حساسو شرايطو کې پر ټولو فرض ده چې ددې پړاو ځانځاني ښاماران وپېژني. اوسمهال زموږ ټولنه د پوهاند ډاکټر سید بهاؤالدین مجروح آثارو ته تر بل هر وخت ډېره اړتیا لري.

په درنښت

مجروح فلسفي اکاډیمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

دغه اثر او لیکوال یې 8

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا 13

د ختیځ د پوهانو له خوا د لوېدیځ پېژندنې د لومړي کانګرس په اړه یو وړاندیز 40

لومړی د لوېدیځ په اړه: 41

دوهم د ختیځ په اړه:..44

وړاندیز:...50

نوټ: 53

یاددښت:...54

تعلیقات 55

سید جمال الدین افغاني 55

ابن سینا: 57

ابن رشد:...58

مولانا جلا ل الدین بلخي:..58

(c) ketabton.com: The Digital Library

گیزو: 59

فارابي: 59

رنان: 60

محمود طرزي: 61

محي الدین انیس: 61

زردښت:...62

اقبال لاهوري:...63

شیخ محمد عبده:...63

البرت حوراني: 64

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اثر او لیکوال یې

که په نولسمه پېړۍ کې سید جمال الدین افغاني د افغانستان تر ټولو مشهور مفکر او فیسلوف و، په شلمه پېړۍ کې دغه مقام د کونړ د یو بل سید، بهاوالدین مجروح په نصیب شو.

موږ اوس که څه هم په دوی دواړو باندې ویاړو او د افغانستان افتخارات یې بولو، خو چې کله ژوندي وو نو د وطن پرېښودلو ته اړایستل شول او یوازې هډونو یې اجازه ومونده چې د وطن خاورې ته رانقل شي.

سید بهاوالدین مجروح د افغانستان د نومیالي شاعر، ادیب او سیاستمدار ښاغلي سید شمس الدین "مجروح" زوی دی، چې د ۱۹۲۸ ع کال د فبروري په ۱۲ مه د کونړ ولایت د اسمار ولسوالۍ د شینکوړک د کلي په یوه روحاني کورنۍ کې دنیا ته راغی.

لومړني تعلیمات یې د شینکوړك د کلي په جومات کې سر ته ورسول او د فارسي مشهور کتابونه لکه ګلستان، بوستان او سکندرنامه یې ولوستل.

څه موده وروسته له خپل پلار سره کابل ته لاړ او د د یارلس کلنۍ په عمر د استقلال د لیسې په څلورم ټولګي کې شامل شو. په ۱۹۵۰ ع کال کې د دغې لیسې د ادب او فلسفې له څانګې څخه په لومړۍ درجه فارغ او د هغه وخت د دولت له خوا د عالي تحصیلاتو له پاره فرانسې ته ولېږل شو.

له ۱۹۵۲څخه تر ۱۹۵۸ کال پورې یې د پاریس په سوربن او بیا یې د فرانسې په مونت پلیې پوهنتون کې خپل عالي تحصیلات د روحیاتو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفې په څانګه کې د ماسټري په درجه سرته ورسول. په همدې موده کې يې په غربي جرمني او بریتانیا کې هم جرمني او انګلیسي ادبیات ولوستل.

بهاوالدین مجروح په ۱۹۵۸ ع کال کې خپل هېواد ته راستون شو او په همدغه کال د کابل پوهنتون د ادب پوهنځي استاد او بیا يې رئیس شو. په ۱۹٦۳ – ۱۹٦٤ کې يې د کاپیسا ولایت د والي په حیث دنده اجرا کړه او د ۱۹٦٤ په وروستیو کې په غربي جرمني کې د کلتوري رییس دنده وروسپارل شوه.

مجروح د رسمي کار ترځنګ د خپلې دوکتورا له پاره کار پیل کړ او په ۱۹٦۸ع کال کې يې له (مونت پلیې) پوهنتون څخه د ادبیاتو او فلسفې په څانګه کې دوکتورا واخیسته.

بهاوالدین مجروح له ۱۹٦۹ تر ۱۹۷۲ کلونو پورې د دوهم ځل لپاره د کابل پوهنتون د ادبیاتو په پوهنځي کې استاد و او په همدې دوره کې د پوهنځي انتخابي رئیس شو.

دی په ۱۹۷۲ کې د افغانستان د تاریخ ټولنې رئیس و او له ۱۹۷۳تر۱۹۷۹ کاله پورې يې د ادبیاتو په پوهنځي کې د فلسفې د استاد په صفت وظیفه اجرا کوله.

پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد له یرغله وروسته پوهاند مجروح د هجرت لار ونیوله او د ۱۹۸۰ ع کال د فبروري په ۱۲ مه پاکستان ته مهاجر شو.دلته يې (د افغان اطلاعاتي مرکز) په نوم یو دفتر پرانیست چې د افغانانو د داعیې او مظلومیت اواز د نړۍ ګوټ ګوټ ته ورسوي.

دی که څه هم ژورنالیست او خبرنګار نه و خو د افغانستان د خلکو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدمت لپاره يې ژورناليزم ته او د هيواد له حالاتو څخه د نړيوالو خبرولو ته متې راونغښتې.

پوهاند ډاکټر مجروح د جهاد په کلونو کې د افغانستان د نظامي، سياسي، اقتصادي او اجتماعي حالاتو په اړه شننې او تبصرې ليکلې او په نړيوالو غونډو کې يې د افغانستان د مسئلې په ارتباط خبرې کولې.

بهاوالدين مجروح د پوهنتون د استاد، ليکوال، فيلسوف او عالم په حيث ټول عمر د وطن د خلکو خدمت وکړ او کله چې په وطن بده ورځ راغله نو بيا يې هم بهتره وبلله چې له خپلو مهاجرو وطنوالو سره واوسي او د افغانستان خدمت ته ادامه ورکړي. دی تر هغې شيبې چې د ۱۹۸۸ کال د فبروري په ۱۱ ، د جمعې په ماښام د اسلام او افغانستان دښمنانو، د خپل کار د دفتر په دروازه کې شهيد کړ، د وطن په خدمت بوخت و.

انا لله و انا اليه راجعون

افغاني سيد د خپلو افکارو ليکلو ته ډير وخت ورنکړ خو بهاوالدين مجروح، له نيکه مرغه، موږ ته د خپل فکر ډيرې ملغلرې په ليکلې بڼه په ميراث پرې ايښې دي. د سيد جمال الدين افغاني د تاريخي نقش او مقام په باره کې د استاد مجروح دغه اثر د هغه د فکر د امېل يوه ځلانده ملغلره ده.

د سيد جمال الدين افغاني په باره کې ډير کتابونه ليکل شوي دي خو دغه اثر چې اوس يې لولئ، د افغاني سيد د تاريخي نقش او مقام په باره کې له ډيرو جهتونو يو کمسارى اثر دی او موږ ته داسې څه رازده کوي چې د نن د ستونزو په پيژندلو او حل کولو کې ورنه استفاده کولای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه لیکنه چې دلته یې د یوه مستقل اثر په بڼه لولئ، په اصل کې د پوهاند ډاکتر مجروح هغه مقاله وه چې په دري ژبه یې د سید جمال الدین افغاني د سیمنار لپاره په ۱۳۵۵ لمریز هجري کال کې لیکلې او ډیره موده ناچاپ پاتې وه. استاد حبیب الله رفیع لیکي:« د سید جمال الدین افغاني په دې درانه سیمینار کې د هېواد لوی عالم او فیلسوف شهید پوهاند ډاکتر سید بهاء الدین مجروح هم، د سید د نړیوال فکر په ارتباط یوه له نوښته ډکه درنه مقاله درلوده، چې په کې د ختیځ او لویدیځ د فرهنګ او تمدن سره د مقابلې او ټکر په اړوند ژوره څېړنه شوې وه، چې افغانان او ټول مسلمانان یې ځان پېژندنې ته وربلل.

تر دې سیمینار وروسته، د هېواد بحراني شویو حالاتو د افغانستان د دې لوی عالم پیشنهادي نظریات او شرقیانو ته د ځان پېژندنې درسونه د هېرېدو غېږې ته وسپارل او د دوی دا علمي او پخه مقاله د چا لاسونه ته ونه رسېده او څو محدودې نسخې یې، چې د سیمینار لپاره ګستتنر شوې وې خورې ورې او تر دوړو لاندې پاتې شوې.

ما د استاد مجروح د دې مقالې یو نقل هغه وخت په خپل ارشیف کې ساتلی ؤ، خو چې پېښور ته ولاړم هر څه رانه پاتې شول او کله چې په ۱۳۷۵ کال بېرته یو ځل کابل ته ولاړم زما غني کتابتون تس نس شوی او له منځه تللی ؤ، خو له نېکه مرغه د دې مقالې متن زما د کتابتون په محدودو پاتې شونو کې پاتې ؤ، چې ډېر ورته خوشاله شوم. د مقالې متن مې یو ځل بیا ولوست نو نه یوازې دا چې د دې لوی عالم او ټولنپوه فیلسوف وړاندیز زوړ شوی نه و، بلکې تر هغه وخت نه زیات دا وخت د ځان پېژندنې او له لویو او وړو دښمنانو سره د ایډیالوژیکي مقابلې اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زياته شوې او حتمې شوې وه، نو ځکه مې د دې لوی عالم دا وړه خو ژوره، ژوندۍ او ارزښتمنه مقاله په همغه کال د سيد جمال الدين افغاني د سلم تلين او د شهيد مجروح د نهم تلين په مناسبت د (افغانستان) او (تعاون) د مجلو له لارې په پېښور کې خپره کړه او په دې وسيله د مينه والو لاسونو ته ورسېده.

په ۱۳۸۵ کال کې د سيد جمال الدين افغان يو سل او لسم تلين ؤ چې يو ځل بيا د ده په هېواد کې نيول کېده، نو لازم مې وبلل، چې دا مهمه مقاله په کابل کې هم خپره او د منيه والو لاسونو ته ورسېږي نو ځکه مې د دې سيمينار په اثارو کې د ځانګړې رسالې په توګه نشر کړه، چې ډېر ژر يې نسخې نايابې شوې.

په ۱۳۸۶ کال کې مو، چې د پوهاند مجروح د شهادت سلم تلين ؤ، دا ارزښتناکه رساله، چې خلك پسې ګرځېدل خو نه يې موندله، د مجروح فاونډېشن له لارې خپره کړه خو بيا يې هم ژر نسخې نايابې شوې.»

استاد رفيع دغه څرګندونې د ۱۳۸۸ کال په کب کې د دې رسالې د پښتو ژباړې د لومړي چاپ په سريزه کې کړې وې. په هغه وخت کې د دې رسالې پښتو ژباړه کليد موسسې خپره کړه او دا دی اوس د ژباړې متن له بيا کتنې وروسته په دويم ځل خپرېږي.

صديق الله بدر، د ۱۳۹۵ کال ژمی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سید جمال الدین افغاني او د ختیځ او لوېدیځ مخامختیا

سید جمال الدین افغاني د معاصرې نړۍ یو اسرار امېزه، په زړه پورې او له معنی څخه ډکه څېره ده. اسرارامیزه له دې کبله چې د هغه د ژوند ځینې مرحلې تر شك و تردید لاندې راځي او د البرت حوراني په وینا: ((هغه خپل ځان ته افغان وایه او دښمنان یې هغه ایرانی بولي.))

د هغه د ژوند او هڅو ځینې مهم اړخونه لکه څنګه چې لازمه ده، په کافي اندازه روښانه شوي نه دي.

د ده د ژوند د جالبوالي اړخ دا دی چې هم د ابن سینا او ابن رشد په شان یو پخوانی فیلسوف راښکاري او هم په نوې معنا یو سیاسي مفکر. هم یې د مبارز او مجاهد ژورنالیست په بڼه وینو او هم یې د بلاغواړي(هنګامه طلب) او ماجرا جو کس په څېره کې موندلای شو.

خو هغه څه چې په ځانګړي ډول یې د سید څېره لا وځلوله او ځانګړې معنا یې وروبښله، هغه د نړۍ د تاریخ په خورا ستره پیښه کې یعنې د اسلامي ختیځ له تمدن سره د لوېدیځ د تمدن د تقابل او مخامختیا په بهیر کې د سید فعاله برخه وه.

په دې پېښه کې د سید جمال الدین افغاني دریځ د یوه تمدن پر وړاندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بل تمدن د تقابل درېځ و. هغه د یوه داسې ستر تاریخي بهیر استازیتوب وکړ چې لا تر ننه د تاریخ او ماضي برخه نه دی ګرځېدلی او موږ نن هم په ډېر جدي او پېچلي ډول ورسره مخامخ یو.

د سید جمال الدین افغاني د شخصیت د معنی او مفهوم د درک په اړه لږ فکر هم خامخا موږ دې ته هڅوي چې د اوسنۍ نړۍ سترې فرهنګي او ټولنیزې ستونزې مطرح کړو.

که چېرې څوك وغواړي چې د سید د نړیوال شهرت علت او د هغه د تاریخي څېرې عظمت، د هغه په آثارو کې ومومي، نو ډیر به نهیلی شي او ژر به وپوهېږي چې د سید جمال الدین شخصیت د هغه په اثارو کې غایب دی. دا ټکی د سید څېره لا په زړه پورې کوي، ځکه د هغه ډېر مهم او یوازینی اثر، د هغه ژوند او د هغه دوامداره هڅې وې.

د سید افکار او نظریات د هغه په هڅو او مبارزو کې نغښتي دي. د ده افکار د ده له عملي ژونده بیل نه دي او د یوې نظري طرحې بڼه یې نه ده موندلې. موږ ویلای شو چې پخپله سید او د هغه شخصیت او مبارزه پخپل ذات کې یوه خوځنده ژوندۍ مفکوره وه.

په دې باره کې چې سید جمال الدین افغاني په خپل ژوند کې څه وویل او څه یې وکړل، زیاتې خبرې شوې او ډېر اثار لیکل شوي دي. په دې اړه که څه وایم هغه به تکرار او غیرضروري وي.

د سید شخصیت د یوه تاریخي متن نه تجزیه کېدونکی جز دی او زموږ په نظر د دغه شخصیت تاریخي معنی ډېر اهمیت او ارزښت لري، ځکه نو موږ دغه شخصیت ، په کلي ډول، د یوې مفکورې په حیث په نظر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نیسو او هڅه کوو د هغه د شخصیت تاریخي اړخونه له دوو زاویو ولټوو:

۱- د سید د شخصیت معنا او موقعیت د تاریخ په پس منظر کې.

۲- د دغه شخصیت معنا او مفهوم د اوسنۍ نړۍ په تاریخي متن کې.

په دې لټون کې به زموږ طریقه د تېرو او معاصرو تاریخي پېښو بیان نه وي، بلکې موږ به په لومړي قدم کې ځینې نظري اساسات مطرح کړو چې د مسلماتو او بدیهیاتو په ډول که یې نه منو ، د کار فرضیې به یې وبولو او د هغو په مرسته به تر خپل بحث لاندې تاریخ د مهم جریان په باره کې ځینو پایلو ته ورسېږو.

زموږ د بحث څو مخکېنۍ فرضیې به د سید جمال الدین افغاني د شخصیت او تاریخي اړخونو په اړه په لاندې ډول وي:

لومړی: تمدن او کلتور په زمان کې متحول واقعیت دی.

دویم: هغه لوی عامل چې یو کلتور او تمدن له بل کلتور او تمدن څخه بېلوي، د دوو کلتورونو او تمدنونو تر منځ د نړۍ لیدونو توپیر دی.

درېیم: نړۍ لید له پوښتنو او ځوابونو رغېدلې ذهني منظومه ده چې د فکر او عقیدې پر څو پرنسیپونو ولاړه وي او ټولنه یې د ذهني او فکري اقتدار او اعتبار د سرچینې په حیث مني او د ژوند او جهان په اړه د ټولنې د غړیو فردي او اجتماعي سلوک او دغه راز د فهم ، ادراک او احساس طرز ټاکي او تعینوي.

څلورم: د یوه تمدن بدلونونه اساسا د هماغه تمدن د نړۍ لید بدلونونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.

پنځم: بدلون په دوه ډوله دی: تکاملي بدلون او انقلابي بدلون. تکاملي بدلون په ټوله کې تدريجي دی او انقلابي بدلون چټك او ناڅاپي. تدريجي تکاملي بدلونونه ممکن د انقلابي بدلونونو سبب شي.

تکاملي بدلون د يوه تمدن د نړۍ ليد اساسات او اصول نه اغېزمن کوي، بلکې يوازې د نړۍ ليد په روښونو، شکلونو او برخو کې بدلونونه رامنځته کوي، چې په نتيجه کې يې د هماغه نړۍ ليد ځينې اړخونه لا پسې بشپړ او غني کېږي او حتی نور اړخونه يې، چې د زمان له شرايطو سره همغاړي توب نه لري، له منځه ځي او د هغه ځای نور شکلونه نيسي.

انقلابي بدلون د يوه تمدن د نړۍ ليد اصول او اساسات له منځه وړي او بل نړۍ ليد يې ځايناستی کوي.

شپږم: د لويديځ تمدن د تمدن د تاريخ او په تيره بيا د معاصرې نړۍ د تمدن د تاريخ تر ټولو لويه پديده ده. غربي تمدن او نړۍ ليد يې د نړۍ په ټولو ټولنو کې د تکاملي او انقلابي بدلونونو يوازينی عامل دی. نن هر څه د همدغه نړيوال واقعيت په تناسب تعيين او تشخيصيږي.

ټولې مبارزې يا له دغه تمدن سره د مقاومت او مقابلې په لاره کې دي او يا د هغه د ځينو مفکورو د عملي کېدلو لپاره کيږي او يا د مدرنستانو او ريفورمستانو د متناقض چلند په بڼه دي چې د لويديځ تمدن له يوه اړخ سره مقابله کوي او بله جنبه يې مني. نن سبا به د ټولنيز او کلتوري بدلون هيڅ يو داسې واقعيت و نه مومو چې له دې چوکاټ او جوړښت نه بهر پاتې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دغه پورته یادې څو مخکېنۍ قضیې په نظر کې نیسو او د هغې په رڼا کې هڅه کوو د خپل بحث اړوندې ستونزې مطرح کړو:

کېدای شي ووایو چې د اسلامي ختیځ او عیسوي لویدیځ مخامختیا ، هم د ختیځوالو له نظره او هم د لویدیځوالو له نظره، د تاریخ تر ټولو مهمه پدیده ده. دغه مخامختیا په دوو سترو مرحلو وېشلای شو:

لومړۍ مرحله: چې اسلامي ختیځ تمدن د لویدیځ په وړاندې په برتره او لاسبري حالت کې و.

دویمه مرحله: چې اسلامي ختیځ د لویدیځ تمدن په مقابل کې په وروسته پاتې او کمزوري حالت کې و.

د سید جمال الدین افغاني څېره د ختیځ او لوېدیځ د مخامختیا په دغه دوهمه مرحله کې ځانګړې معنی او ځلا لري.

په لومړۍ مرحله کې د اسلام دین د هغه وخت په ختیځو ټولنو کې انقلابي بدلونونه رامنځته کړل او یو داسې نوی تمدن یې وړاندې کړ چې د انسان او جهان په اړه یې نوی پیغام او نوې مفکوره لرله.

اسلامي نړۍ لید پر نویو اصولو او اساساتو ولاړه منظومه وه چې د ژوندانه ټول فردي او ټولنیز اړخونه، پوهنیز مسایل، د اخلاقو او سیاست مسایل، اقتصاد او حقوق یې احتوا کول. دغه نړۍ لید د ژوندانه لپاره نوې موخه او معنا وټاکل ، د قبیلوي ټولنې په خلاف یې د فرد په اهمیت تاکید وکړ او د دولت تشکیل او د امت اهمیت یې د قوم، توکم یا قبیلې د وحدت په اساس نه بلکې د اسلامي عقیدې په اساس تثبیت او تایید کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارتقا او پرمختګ په مرحله کې له نورو تمدنونو سره د اسلامي تمدن چلند له هغه چلنده ډېر فرق لري چې اسلامي تمدن د زوال په وخت کې له لویدیځې نړۍ سره وکړ.

په لومړۍ مرحله کې اسلامي تمدن په لوړ دریځ کې و، د خپل پیغام پر اهمیت او ارزښت پوره خبر او پر خپل فکري، سیاسي او نظامي ځواک ډاډه و.

په هغه وخت کې له تېرو تمدنونو یا د هغه وخت له موجودو تمدنونو سره د اسلامي تمدن چلند او مخامختیا داسې وه چې له نورو کلتورونو یې هغه څه را اخیستي ووچې د اسلامي تمدن له قدرت او انکشاف او د هغه د نړۍ لید له تکامل سره یې مرسته کوله.

هغه وخت په اسلامي تمدن کې داسې قوت و چې د بهرنیو کلتوري او فرهنګي عواملو د اغېزو په وړاندې یې له انتخاب څخه کار اخیستلای شوی.

مسلمانانو د دغه انتخاب له لارې د یونان له عقلي علومو او له هندي او آریایي علومو او هنرونو څخه ډېره ګټه واخیسته او په دې ډول یې لوی تمدن رامنځ ته کړ.

خو په دوهمه مرحله کې چې اسلامي نړۍ د لوېدیځ له تمدن سره مخامخ شوه، اسلامي نړۍ په سیاسي، اجتماعي او اقتصادي لحاظ په وروسته پاتې او کمزوري دریځ کې وه او د پردي فرهنګ په وړاندې د تیر وخت هغه د انتخاب ازادي او د پردي فرهنګ په مقابل کې د مقاومت قدرت ورپاتې نه وو . په دې مرحله کې اسلامي نړۍ دفاعي بڼه خپله کړه او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي هېوادونو غربي کېدا یوه حتمي پېښه راښکاره شوه.

د لوېدیځ د تمدن په وړاندې په دغه شاته تګ او دفاعي دریځ کې، له لویدیځ سره د مخامختیا مسئله، د مخکېنۍ مرحلې برعکس وه او داسې مطرح کېده چې: د غربي کېدلو په پروسه کې به اسلامي هېوادونه څه ډول وکولای شي چې خپل تېر دودونه او اسلامي تعلیمات وساتي؟

په لومړۍ مرحله کې، پخپله اسلامي نړۍ لید یو انقلابي نړۍ لید و او ټول هغه بهرني تاثیرات یې چې منلي وو، تکاملي بدلونونه وو او د اسلامي نړۍ لید د لازیاتې بډاینې او ودې سبب شول.

په دویمه مرحله کې، اسلامي نړۍ لید د ثبات او استقرار حالت ته رسیدلی و او په نړۍ کې د داسې انقلابي بدلونونو له اغیزو سره مقابل شو چې د نړۍ لیدونو پر آرونو او پرنسیپونو باندې یې شک څرګنداوه.

دلته لازمه ده هغه مهم ناسم پوهاوي ته اشاره وکړو چې ځینو مسلمانو لیکوالو راپیدا کړی او نن د مسلمانانو په منځ کې عام شوی دی.

ځینو اسلامي مفکرانو د ختیځ او لویدیځ د مخامختیا د دویمې دورې مسئله د مخامختیا د لومړۍ دورې په بڼه مطرح کړه او ګومان یې وکړ (نن هم ډېر شمېر مسلمانان په همدې ګومان دي) لکه څنګه چې اسلامي تمدن د خپلې ودې او پراختیا په پیل کې له یوناني عقلي علومو استفاده وکړه، نن هم پرته له دې چې د اسلامي نړۍ لید په اصولو او اساساتو کې تغییر راشي، کولای شي د لویدیځ له اوسنۍ ټکنالوژۍ او پوهنې کار واخلي.

څرنګه چې د سید افکار زموږ د بحث موضوع ده او سید د ختیځ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویدیځ د مخامختیا د دوهمې دورې مهمه څېره ده نو مجبوره یو چې د دغې دورې ځینو عمده تاریخي او فکري ځانګړنو ته، په لنډ ډول تم شو. که څه هم په داسې یو لنډ او کوټلي بحث کې، خامخا ځینې هغه ټکي چې د ډېرې شرحې او تفصیل غوښتنه کوي،څه نا څه مبهم پاتې کیږي.

د اسلامي ختیځ او لوېدیځې نړۍ د مخامختیا دویمه دوره له عثماني دولت څخه پیل شوې ده چې د نوموړي دولت له انحطاط سره سره یې دوام کړی او نن هم په یوه بله بڼه په جریان کې ده.

عثماني سترواکي (امپراطوري) د اسلام د دین لپاره د یوه سپر په توګه وه چې د پردیو د یرغلونو په وړاندې یې هغه وساته . عثماني دولت د اسلامي تمدن د قدرت او عظمت مهم عامل و، خو په عین حال کې د اسلامي نړۍ دغه سپر یا ډال د بهرني نفوذ په وړاندې د یوه خنډ په توګه کار وکړ او اسلامي نړۍ یې د ډېرې مودې لپاره له سترو اروپایي بدلونونو او پرمختګونو لرې او بې خبره وساتله .

په اسلامي نړۍ کې، د اروپا د نویو پرمختګونو او بدلونونو په لاره کې د دغو خنډونو د رامنځته کېدو یو لوی عامل دا و چې د عثماني امپراطورۍ واکمنو او دولتي دستګاه د اروپا نویو افکارو او اجتماعي فلسفې ته د خپل بشپړ سیاسي اقتدار او استبدادي دولت د نظام لپاره د خطر په سترګه کتل.

په پایله کې، کله چې عثماني دولت مخ په ځوړ شو، د لوېدیځې نړۍ نظامي او تخنیکي قدرت د تالندې او برېښنا په څېر د اسلامي هېوادونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر سر راپریوت، چې د هغې ناځاپې صدمې له هېښتيا څخه لا تراوسه هم اسلامي نړۍ په بشپړ ډول په هوښ نه ده راغلې.

په ۱۷مه میلادي پیړۍ کې د عثماني دولت انحطاط، بالکل څرګند و. سلطان د ټول واك مرکز و خو له یوې خوا د دولت ناقصې او مخ په ځوړې اداري دستګاه د چارو د اجرا موثریت کماوه او له بلې خوا د شپاړسمې پیړۍ له ختیمدو وروسته اکثره هغه سلاطین، چې د چارو واګې یې په لاس کې وې، بې کفایته او کمزوري کسان وو او عثماني اردو هم ورو ورو خپل نظم او اقتدار له لاسه ورکړ.

همدارنګه په دغه وخت کې ستروا‌کي له یوه ژور اقتصادي کړکېچ سره مخ وه. د کړکېچ اساسي علت، چې د امپراطورۍ اداري کمزورتیا، هغه لا زیات چټک کړ، د لویدیځ او ختیځ په لور د اروپا د نفوذ پراختیا وه. په هندوستان کې د اروپایي تجارتي مرکزونو استقرار، له بهرنۍ نړۍ سره د عثماني امپراطورۍ اړیکې ګډې وډې کړې.

د امریکا کشفېدل او د مدیتراني د غاړې اروپایي هېوادونو ته د سرو زرو سیلابي بهیر، د امپراطورۍ پر اقتصادي وضعیت ډېر ژور اغېز وکړ او د امپراطوري په داخل کې دوو نورو پېښو کورنی کړکېچ لاپسې زیات کړ:

یوه پېښه دا وه چې محلي قدرتونو د مرکزي دولت له کمزورۍ څخه ګټه پورته کړه او لا زیات خپل اختیاره شول.

دویمه پېښه د وهابیزم بهیر و چې د عثماني دولت شتون یې له شك او تردید سره مخامخ کاوه. خو هغه ډېر مهم خطر چې د عثماني امپراطوري شتون یې وګواښاوه، د امپراطوري په داخل کې نه بلکې د هغې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرحدونو د باندې سر را اوچت کړ. دغه خطر د اروپا علمي او تخنیکي انقلاب او د لویدیځ ډېرېدونکی نظامي او اقتصادي قدرت و.

د منځنیو پېړیو په پای کې او تر هغه وروسته په اروپا کې بنسټیز ټولنیز او اقتصادي بدلونونه رامنځته شول خو په دې موده کې د اسلامي تمدن په حوزه کې دغسې څه نه وینو.

د لویدیځې اروپا په ځینو هېوادونو کې، په کلیسا پورې تړلی د منځنیو پېړیو فیوډالي نظام مخ په ځوړ شو او د صنعت او تجارت د کاروباریانو یوه نوې طبقه پیاوړې شوه. دغې بورژوازي طبقې، د سیاسي قدرت او اجتماعي تسلط د لرلو لپاره پر کلیسا او عیسوي دین تکیه ونه کړه، بلکې ساینس، فلسفې او تخنیک ته یې مخ واړاوه.

له دین څخه د فلسفې بېلېدل د یوه نوي نړۍ لید اساسات رامنځته کړل، چې د هغه په چوکاټ کې دولت وکولای شول له دین څخه جلا شي او نوې سیاسي فلسفې رامنځته شوې. علوم د کلیسا د اقتدار او واك له ساحې رابهر شول او د پوهنې د ودې او پراختیا په مخ نامحدودې لارې پرانستل شوې. لنډه دا چې په اروپا کې له رنسانس څخه وروسته نوي نړۍ لید ورو ورو د زاړه نړۍ لید ځای ونیو.

په دې اړه له موږ سره د ناسم پوهاوي یو بل ټکی دا دی چې د اسلامي نړۍ یو شمېر متفکرین، له رنسانس څخه وروسته اروپا، هماغه د منځنیو پېړیو عیسوي فیوډالي اروپا ګڼي او دا انګیري چې اوس هم اسلامي نړۍ یوازې له عیسوي دین سره مخامخ ده.

عثماني دولت یعنی هغه قدرت چې په شپاړسمه پیړۍ کې او حتی څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

موده وروسته یې هم کولای شوی چې اروپا تر خپلې ولکې لاندې راولي ، د ویانا ښار وګواښي او له اروپایي قدرتونو سره مساویانه وجنګېږي، په نظامي ډګر کې له نویواختراعاتو او اکتشافاتو استفاده ونکړه او په پای کې، د اتلسمې پیړۍ له نیمایي وروسته، عثماني دولت نور نو له اروپایي قدرتونو سره د مقابلې توان نه درلود.

د اروپا تخنیکي او علمي اختراعاتو او کشفیاتو په اسلامي نړۍ کې انعکاس ونه موند. مثلا د دغې دورې په عثماني ادبیاتو کې کوپرنیك ته د کومې نغوتې څرك نه مومو. اردو او بحري ځواك له نویو تخنیکي اکتشافاتو هیڅ ګټه پورته نه کړه او په پایله کې د اتلسمې پیړۍ په نیمایي کې د اسلامي امپراطورۍ انحطاط بیخي څرګند و.

د انحطاط د دورې لومړنیو لیکوالو د هغه وخت سلطان ته بلنه ورکړه چې تېر عظمت او سترتوب بیا راژوندی کړي. دغه لیکوال دې ته هم خبر وو چې د تېرې زمانې د جوړښتونو په رغولو سره مسئله نه حلېږي او ستر‌واکي یو بل څیز ته یعنې د دفاعي او نظامي قوت زیاتولو ته اړتیا لري. دغو کسانو له اروپا سره د مقابلې لاره یوازې د نویو نظامي تخنیکونو په زده کولو کې ولټوله. هر هغه څه چې په دغه دوره کې له اروپایي ژبو څخه په ریاضیاتو، جغرافیې، تاریخ او بحر پېژندنه کې وژباړل شول، یوازې د امپراطورۍ د نظامي حالت او د اردو د وضعې د ښه والي لپاره وو. د عسکري تعلیماتو ښوونځي د اروپایي تخنیکونو د زده کړې په خاطر پرانستل شول.

تر دې نظامي تماس وروسته ژباړونکو او بیا ځینو سفیرانو یو ډول سیاسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تماس هم ټینګ کړ خود دیپلوماتانو دغه نسل هم تر ډېره د مسئلې حل په نظامي فورمونو کې وکوت او فکر یې وکړ چې ستړواکي باید د نوي متمرکز دولت بڼه خپله کړي او د دې کار لپاره یې لاندې څو شرطونه اړین وګڼل:

۱- د یوې نوې اردو رامنځته کول،

۲- پر ټولو نیمه خپلواکو ولایتونو، د مرکزي اقتدار د بیا ټینګښت لپاره له دې اردو څخه استفاده،

۳- د قوانینو د یوه نوي سیستم تطبیق او د مساواتو پر اصل ولاړه اداره.

د نولسمې پیړۍ په پیل کې د عثماني امپراطوري اسلامي ټولنه د یوه نوي فکري بهیر شاهده وه چې د ټولنې د (غربي کیدا) لپاره یې اصلاحات غوښتل. دغه بهیر اوږد مهال تاثیرات لرل او تاثیرات یې نن سبا لا په شدت سره احساسولای شو.

په دغه دوره کې، چې د تنظیماتو په نامه یاده شوه، د عسکري، طبي او اداري چارو نوي ښوونځي پرانیستل شول، د معارف هیاتونه اروپا ته ولیږل شول، یوه رسمي ورځپاڼه رامنځته شوه، اروپایي جامې معمولې شوې او داسې نور...

یوازې د نولسمې پیړۍ له نیمایي وروسته، د ۱۸۶۰ په شاوخوا کې، ځینو اسلامي لیکوالو او مفکرانو د خپلې نړۍ او خپلې ټولنې ځینې اساسي مسایل په تېره د سیاسي تیوري عمومي مسئله طرحه کړه او داسې پوښتنې یې بحث ته واچولې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه ټولنه کومه یوه ده؟

هغه معیار چې د ریفورمونو او اصلاحاتو لارښود وي ، کوم دی؟

آیا دغه معیار د اسلامي قوانینو له اساساتو څخه استخراجیدلی شي او یا دا چې

د نوې اروپا تعلیماتو او نظریاتو ته باید مراجعه وکړو؟

آیا په عمل او نظر کې د دغو دواړو ترمنځ تناقض نشته؟

د دغه بهیر لومړي نسل په یوه نسبتا ارامه فضا کې ژوند کاوه. له یوې خوا د اسلام او عیسویت ترمنځه مجادله ارامه شوې وه او له بل پلوه اروپا د استعماري عصر د یوه سیاسي او ټولنیز خطر په توګه لا نه وه راښکاره شوې. له دې کبله د دې دورې متفکرین تر ډېره حده د هغه عصر د اروپا د لیبرالي ډیموکراسي د اصولو، علومو او فنونو د مثبتو اړخونو لیوال شول او داسې ستونزې یې مطرح کړلې چې وروسته یې بیاد اسلامي نړۍ فکر بوخت وساته او د مسلمانانو د تفکر برخه وګرځېدې؛ مثلا د ذکر شوې دورې متفکرانو وویل چې د محمدي امت په منځ کې ملي ټولنې موجودې دي، د دولت موخه په دې نړۍ او هغې نړۍ کې د خلکو هوساینه ده او د خلکو هوساینه چې د دولت اصلي موخه ده، د تمدن په رامنځته کولو کې نغښتې ده. دوی د هغه عصر اروپا په تېره فرانسه، د تمدن د معیار په توګه ومنله او بالاخره د اروپا د قدرت او عظمت راز یې د عقلي علومو په پرمختګ کې ولیده.

دغه مسایل مطرح شول خو یوازې کم شمیر کسان په دې پوهېدل چې په مطرح شویو ټکو کې ستونزې او تناقضات شته او لا زیات غور

(c) ketabton.com: The Digital Library

غواړي. د بېلګې په توګه د الهي وحې اصل د انساني عقل له هغې ادعا سره، چې ځان یوازنی صحیح اساس ګڼي، څه ډول پخلا کېدلای شي؟ آیا شریعت چې پر الهي علم ولاړ دی، له نویو حقوقو سره، چې د غیر الهي علم په اساساتو متکي دی، څنګه پخلا کېدای شي؟ دغه راز دیني وحدت ته وفاداري به د ملي اتحاد له اصل سره څنګه یو ځای کېږي؟

د مخ په ځوړ اسلامي ختیځ او مخ په بره لوېدیځ د مخامختیا دوهمه مرحله هم په دوو برخو ویشلای شو: یوه برخه یې کېدای شي د تېرایستونکې لېوالتیا برخه وبولو او بله برخه یې د مقاومت او مبارزې مرحله ونوموو.

رښتیا هم د دوهمې مرحلې د پیل په دوره کې د اسلامي نړۍ لیکوال او متفکرین د لوېدیځ د عدالت او مساواتو د آیډیال لیوال شول او اروپا د عقلي علومو او تمدن زانګو ورښکاره شوه او دا یې وانګېرل چې لوېدیځه دنیا یوازینۍ ښه ښوونکې ده او که چېرې اسلامي ټولنې د هغې شاګردي وکړي ، د اروپا علوم او فنون زده کړي، د اروپا د ټولنیزې او سیاسي فلسفې اصولو ته پخپلو ټولنو کې د عمل جامه ور واغوندي، نو هم به اسلامي نړۍ له زوال او انحطاط څخه وژغورل شي او هم به لوېدیځ لیبرال او منور قدرتونه د اسلامي هېوادونو ملاتړ ته راودانګي او دغه قدرتونه به مسلمانان د منفي قدرتونو له شره وژغوري.

خو د ۱۸۷۵- ۱۸۸۲ کلونو په ترڅ کې لوېدیځ خپله نوې څېره ښکاره کړه. اسلامي نړۍ په دې دوره کې په دې وپوهېده چې اروپایي ملکونه هر وخت چې یې زړه وغواړي او اراده یې وکړي د ختیځو هېوادونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

داخل ته ورځي او تر خپلې سلطې لاندې يې راولي.په ۱۸۸۱ کې د فرانسې له خوا د تونس او په ۱۸۸۲ کې د انګلستان له خوا د مصر نيول، د اسلامي نړۍ لپاره يو ستر تاريخي درس و. د دغو پېښو له کبله په اسلامي نړۍ کې فکري بهير هم بله بڼه غوره کړه او ډېر پام دې ټکي ته واوښت چې د اروپا سلطه او غلبه د اسلامي نړۍ لپاره تر ټولو لويه خطره ده.

د اسلامي تمدن د انحطاط د احساس پخوانۍ مسئله پخپل حال باقي پاتې وه او هغه نوې ستونزې چې پرې ور زياتې شوې دا وې چې په څه ډول د لوېديځې نړۍ د بې ساري ځواك او قدرت په وړاندې مقاومت وشي؟ د بقا راز په څه کې دی؟

د ختيځ او لوېديځ د مخامختيا مسئله د تېرايستونکې لېوالتيا او فکري او نظري رابطې له مرحلې څخه تېره او د ژوند او مرګ په ډېره مهمه ستونزه بدله شوه او ثابته شوه چې د مرګ د دغه خطر اساسي عامل د اسلامي تمدن په داخل کې نه بلکې په بهر کې دی.

په ټوليز ډول د ختيځ او لوېديځ د مخامختيا په مرحلو کې د مسلمانانو فکري دريځ د مولانا جلال الدين بلخي هغه مشهور داستان را يادوي چې وايي: څو تنه په تياره کې له يوه فيل سره مخامخ شول او د هغه د بدن پر مختلفو ځايونو يې لاس تېر کړ او د خپلې محدودې مشاهدې په اساس يې فيل په بېلابېلو بڼو تعريف کړ.

لوېديځه نړۍ هغه ديو پيکره ماموت و چې مسلمانان د تاريخ په تيارو کې ورسره مخ شول او هر چا چې څه درک کړل، هماغه يې ټول واقعيت

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګاڼه. یوه وویل: لوېدیځ جهان یعنې عیسوي دین، چې د اروپایي هېوادونو نظامي ځواک یې قوت زیات کړی دی؛ بل وویل: لوېدیځ یعنې د ساینسي او تجربي علومو روزنځای؛ دریم وویل: لوېدیځ یعنې د فرهنګ او ادبیاتو لکه ورځپاڼې، ناول، ډرامې او تاریخ لیکنې د نویو بڼو د انکشاف سرچینه؛ څلورم وویل: لوېدیځ یعنې د ولسواکي، ښې سیاسي ټولنې، عدالت، مساوات ، بشري حقونو او د خلکو په وړاندې د مسوولو دولتونو ټاټوبی. بل وویل: لوېدیځ یعنې اخلاقي فساد، د عیش و عشرت زانګو، د مادیت پرستي نړۍ او له بشري احساسه پردی چاپیریال؛ او بالاخره یوه بل وویل: لوېدیځ یعنې خودپرسته او ځان غوښتونکی ځواك، د استعمار او استثمار د واکمنۍ او باداری قدرت.

سید جمال الدین افغاني د تاریخ په همدې پړاو کې چې لویدیځې دنیا د استعمار منګولې په پردو وطنونو کې ښخې کړې وې او د سترو اروپایي هیوادونو صنعتي انقلاب او اقتصادي پرمختګونه پر ختیځو هیوادونو باندې د سیاسي او نظامي سلطې د ټینګولو لپاره پکار لوېدلي وو، ظهور وکړ.

سید له یوه پلوه د اسلامي ټولنو له مخ پر ځوړ حالته پوره خبر و او له بل پلوه یې پر اسلامي سیمو د تسلط لپاره د اروپایي قدرتونو د خطر فشار احساساوه. هغه پوه شو چې اسلامي نړۍ د مرګ او ژوند له ډېرې عاجلې مسالې سره مخ ده. ده فوري لاره دا لیده چې د عملي سیاست میدان ته ودانګي.

له یوې خوا د سید کرکتري خصوصیاتو، چې په اصل کې یو بیرون ګرا

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ابجکټیف بنیادم و، هغه په واقعي نړۍ کې عملي فعالیت ته هڅاوه، او له بل لوري د وخت عاجلې اړتیا چې د لویدیځ د استعماري قوتونو په مقابل کې يې د عملي اقداماتو غوښتنه کوله، سید جمال الدین افغاني ته د اوږدو فکرونو او منظم فکري پلان د تدوین فرصت نه ورکاوه.

سید جمال الدین افغاني چې په (نیچریه) نومې مشهوره رساله کې، د هغه وخت د عقلي ـ تجربي علومو د مسایلو په اړه استدلال کوي، هلته د کلامي استدلال سبک او ذهني جوړښت وینو. دغه سبک د تېرو پیړیو له اسلامي علماوو سره متعلق و.

سید د داسې نظري جدلي ذهنیت له لرلو سره سره ، کله چې د اروپا د نولسمې پیړۍ له دنیا سره اشنا کېږي، د خپل نبوغ په مټ د دې دنیا مسایل په عصري او مدرنه بڼه درک کوي. مثلا هغه، له ۱۸۷۱ کاله وروسته، خپلو مصري شاګردانو ته په نا رسمي تعلیماتو کې ټینګار کوي چې د اروپايي قدرتونو مداخله د اسلامي نړۍ لپاره تر ټولو ستر ګواښ دی. دی د دې ګواښ په وړاندې د مقابلې لپاره درې ټکي یادوي: یو دا چې ملي وحدت ته اړتیا ده، بل دا چې په یو سترچوکاټ کې د اسلامي ملتونو د وحدت ضرورت دی او بالاخره اساسي قوانینو ته اړتیا ده چې د وخت د خپل اختیارو واکمنو قدرت محدود کړي.

دویمه مفکوره یعنې د اسلامي نړۍ اتحاد یا پان اسلامیزم د سید جمال الدین افغاني په مبارزو او مجادلو کې ډېره مهمه وه خو کله چې د سید د مبارزو نورو اړخونو په تیره بیا په هندوستان کې د هغه فعالیتونو ته نظر وکړو، ګورو چې هلته يې د هندو او مسلمان ترمنځ د ملي وحدت تبلیغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاوه او ملیت یې د ادیانو او مذاهبو تر اختلافونو پورته ګاڼه. له دې ډول چال چلند څخه معلومېږي چې پان اسلامیزم د سید جمال الدین افغاني یوازینی ستراتیژیک هدف نه و، بلکې هغه یې یوه اغیزمنه وسیله ګڼله او غوښتل یې د پان اسلامیزم په مرسته اسلامي هېوادونه را ویښ او د لوېدیځ د قدرت په وړاندې د هغوی د مقاومت سېکه زیاته کړي.

که څه هم سید د اسلامي دنیا د اتحاد خبره په ماضي کې د دې دنیا نسبي یووالي ته په پام سره کوله خو سید د خپل پروګرام له نورو ټکو سره د پان اسلامیزم د مفکورې د نه پخلاینې او نه جوړښت ستونزې په نظر کې ونه نیولې. د سید د پروګرام دوې نورې مفکورې یعنې د ملي هویتونو تثبیت او سیاسي تشکېلات د نوي عصر مفکورې وې چې سید یو عمر د هغو لپاره مبارزه وکړه. پر دې سربېره سید جمال الدین افغاني د نولسمې پېړۍ د اروپا په تېره د فرانسې د افکارو تر اغېز لاندې، د ګیزو له اثارو سره اشنا شو او د تمدن مفهوم یې د هغه عصر له نویو محتویاتو سره خپل کړ او د لومړي ځل لپاره یې اسلام یوازې د دین په توګه په نظر کې ونه نیوه، بلکې د اسلامي تمدن په توګه یې مطرح کړ. د تمدن د مفهوم نوې محتوا یعنې د ترقي مفهوم د افغاني سید توجه جلب کړه. ګیزو « ترقي » په دوو اړخونو کې لیده:

۱- د ټولو خلکو د ډېرېدونکې سوکالي او هوساینې په لور ټولنیزه پراختیا،

۲- د فکري، ذهني او اخلاقي استعدادونو له نظره فردي انکشاف.

د ګیزو په نظر دواړه ډوله پراختیاوې د انسان د وس خبره ده او ویل یې چې انسان پخپله کولای شي د خپل فکر، احساس او ذهني او اخلاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواك په مرسته پر نړۍ واك وچلوي او په فردي او اجتماعي چارو کې يې دغه د واك چلولو عامل انساني عقل او اراده ګڼل.

سید جمال الدین افغاني چې د فرانسې د نولسمې پیړۍ دا مفکوره د اسلامي تمدن ساحې ته راکاږي، وايي چې اسلامي تمدن د همدغو خصوصیاتو لرونکی و، ځکه د دغه تمدن د اوج او اعتلا په وخت کې د پراختیا ټول اړین عوامل موجود وو، یعنې پر تعقل باورمنه ټولنیزه او فردي پراختیا، خو په ورپسې پیړیو کې اسلامي ټولنې دغه خصوصیات له لاسه ورکړل. سید په دې باور و چې د اروپا د نویو عقلي علومو په زده کړې او د اسلامي وحدت په دوباره ټینګښت سره به اسلامي تمدن وکولای شي چې خپل پخوانی عظمت او سترتوب بیا ترلاسه کړي. خو سید جمال الدین افغاني بیا هم، د نورو تېرو متفکرینو په څېر، د اسلامي نړۍ د انحطاط علتونه په سیاسي او نظامي عواملو کې لټول او له دې کبله يې سیاسي مسایلو ته ډېره توجه وکړه.

د ده فکر چې د سیاست نړۍ ته واوښت، نو د هغه وخت سلاطین او د اسلامي هېوادونو مستبد زمامداران يې د خپلو عقایدو د پلي کولو په لاره کې سترخنډ ولیدل او د هغوی په وړاندې يې په مبارزې لاس پورې کړ. د بدو واکمنو په وړاندې مجادله او د ښه واکمن لټون د سید جمال الدین افغاني سرګردان او له پیښو ډک ژوند ته شکل ورکړ. ده د افلاطون په څېر ښه واکمن لټاوه چې د هغه نظریاتو ته د عمل جامه ور واغوندي، خو په دې غټ توپیر چې افلاطون د خپل جمهوریت منظمه سیاسي- نظامي طرحه له ځانه سره لرله او له سید سره د خپلو مبارزو کومه منظمه او منسجمه فکري طرحه موجوده نه وه. سید د فارابي په شان په دې فکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې و چې واکمن او فیلسوف سره یو کړي. دی د خپل ژوند په اوږدو کې د دې فاضله مدینې په لټه کې له ماتو سره مخ شو. د سید او واکمن ترمنځ ناسم پوهاوی له دې ځایه راولاړېده چې واکمن غوښتل د خپل سیاسي اقتدار د پیاوړي کېدو لپاره د هغه له روحاني نفوذ څخه کار واخلي، حال دا چې سید غوښتل د لویدیځ د تسلط په وړاندې د مبارزې لپاره د اسلامي ملتونو د وحدت په مقصد له واکمنه استفاده وکړي.

سید که څه هم د سیاست نړۍ ته متوجه و خو د خپلو ورځنیو مبارزو او عاجلو علمي هڅو په اوږدو کې یې دا وخت ونه مونده چې دغو دوو اساسي ټکو ته پام واړوي:

۱- د اروپا د هغه عصر سیاسي فلسفو ته توجه او د سیاسي قدرت د اساساتو د مسئلې طرحه او د ختیځ د نړۍ لید په ژورو کې د واکمنانو د استبداد او مطلق العنانیت د ریښو لټه.

۲- دې ټکي ته توجه چې د اسلامي هېوادونو واکمنانو او د هغه وخت استعماري قدرتونو پر ختیځو ټولنو د خپل واك د ټینګښت لپاره مشترکه وجه درلوده او د عامو خلکو جهل او ناداني او د هغوی مادي او معنوي فقر هغه عنصر و چې استعمار او ځایي واکمنو دواړو ورڅخه استفاده کوله.

که څه هم سید جمال الدین افغاني د سیاسي فلسفې اساسات له نوي سره طرحه نه کړل او پخپلو هڅو کې یې له ولسي غورځنګونو څخه او د لوېدیځې نړۍ په تاریخي پېښو او خصوصا سیاسي او اجتماعي انقلابونو کې د دغو غورځنګونو له نقش څخه د اسلامي دنیا لپاره الهام وانخیست،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د دې باوجود، د ختيځ له مستبدو واکمنو سره د هغه اوږدو مبارزو، په غيرمستقيم ډول، په اسلامي هيوادونو کې د مشروطه غوښتنې او وطنپالنې نهضتونو ته سا ورکړه او په تېره بيا په عربي هيوادونو کې د ريفورميزم او مدرنيزم د بهير بنيادونه کېښودل شول.

په ټوليز ډول ويل کېداى شي چې هم د لوېديځې نړۍ په بې سارېو تحولاتو کې او هم له اسلامي ختيځ سره د لويديځ تمدن په مخامختيا کې ترټولو مهم ټکى د دين او فلسفې ټکر او تقابل و.

د دين او فلسفې ټکر او تقابل، د ختيځ او لويديځ د مخامخيدنې په ساحه کې، د سيد جمال الدين افغاني د عصر تر ټولو مهمه مساله وه چې نن هم هغومره مهمه ده. سيد دغه عمده مساله په هغه ليکنه کې چې د فرانسوي فيلسوف (رنان) د نظر په مخالفت کې يې په پاريس کې خپره کړه، په څرګنده او روښانه توګه طرحه کوي.

د دغې مقالې د فرانسوي متن په يوه برخه کې، سيد داسې وايي: «دينونه، چې په هره نامه يادېږي، ټول له يو بل سره ورته والى لري. د دغو اديانو او فلسفې ترمنځ د تفاهم او پخلاينې هېڅ ډول امکانات نشته. دين انسان اړباسي چې ايمان او عقيده ومني، حال دا چې فلسفه له ديني عقيدې او ايمان څخه د انسان د پوره يا څه نا څه بېلېدا سبب ګرځي. هر وخت چې دين غلبه وکړي، فلسفه له منځه وړي او د دې برعکس حالت هغه وخت رامنځ ته کيږي چې فلسفه پوره برلاسې وي. ترهغه وخته پورې چې انسان موجود وي، د دين او فلسفې تر منځ او د عقيدې او ازاد تفکر ترمنځ مجادله به پاى ته ونه رسيږي؛ خو دا وېره راسره شته چې په دې سخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجادله کې به بریالیتوب د ازاد تفکر په برخه نه وي، ځکه عوام تعقل نه خوښوي او په تعلیماتو یې یوازې یو کم شمېر خواص پوهېدای شي. دغه راز، علم که هر څو ښکلی شي، بیا هم د انسان د پوره ارضا سبب نه ګرځي، ځکه چې انسان د آیډیال تږی دی او غواړي په داسې مرموزو او لرې ساحو کې پل کېږدي چې فیلسوفان او عالمان هلته د لټون وس نلري او له درکه یې عاجزه دي.»

پورته متن ځینې مثبت او منفي ټکي لري، چې له دواړو اړخونو مهم، په زړه پورې او باارزښتنه دی. د دغه متن لومړی ټکی، چې د متن د پیل ټکی هم دی، دا دی، چې په هغه عصر کې د ختیځ او لوېدیځ د مخامختیا ترټولو مهمه مسئله او د نننۍ عصر عمده مسئله په اخلاقي جرئت او وضاحت سره مطرح کوي، ځکه نن هم موږ له همدې مسئلې سره مخامخ یو او د خپلو عمده مسایلو په طرحه کولو کې همداسې وضاحت، څرګندتیا او اخلاقي جرئت ته اړ یو.

دویم مهم ټکی په انسان کې دین او عقیدې ته د تمایل د موجودیت په باب د متن وروستۍ اشاره ده. سید جمال الدین افغاني په خپل دې قضاوت سره د نولسمې پېړۍ د رشنلیزم (عقل ګرایي) او سیانتیزم (علم ګرایي) له بهیرونو سره مخالفت کوي او یوه داسې مساله مطرح کوي چې په شلمه پیړۍ کې یې نوې معنا او نوی مفهوم پیدا کړی دی. شلمې پیړۍ د نولسمې پیړۍ سیانتیزم او رشنلیزم غندلي، سطحي یې ګڼلي او په علمي لحاظ یې بې ارزښته بللي دي. د نن ورځې انساني علوم دین او عقیدې ته د انسان فطري تمایل د یوې ښکارندې او پدیدې په حیث تاییدوي. ارواپوهنه د انسان په لاشعور او عاطفي ریښو کې او بشر پوهنه د انسان په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتوري، اجتماعي او انساني ژوند کې د دغه تمایل په باب په څېړنو بوخته ده.

البته د سید د لیکنې اقتباس شوی متن دوه د بحث وړ ټکي هم لري:

لومړی دا چې سید په ډېر ډاډ سره د ازاد تفکر د شاته تگ خبره کوي. په دې اړه د ده حکم په یوه داسې قضاوت ولاړ دی چې د پخوانیو پیړیو له ذهني جوړښت سره تړاو لري. ځکه زموږ د تېرو پیړیو مفکرانو ټولنه پر دوو طبقو وېشله: د خواصو طبقه او د عوامو طبقه. دوی ته چې د ټولنې حالت ثابت ښکارېده، د دغو دوو طبقو په وضعیت کې تغییر یې زړه ته نه لوېده. که موږ د خواصو او عوامو د دوو ثابتو طبقو دغه فرضیه ومنو، نو بې له شکه د عقیدې په وړاندې د ازاد تفکر د ماتې په اړه د سید قضاوت سم دی او که د دې مقالې د لومړۍ فرضیې د اساساتو له مخې د فرد او ټولنې په اړه د بدلون او انکشاف مفهوم ومنو او په اوسني عصر کې د تعلیم او تربیې عمومیت په نظر کې ونیسو، نو د خواصو او عوامو ثابت مفاهیم خپل قاطع ارزښت له لاسه ورکوي او د عقیدې او ازاد تفکر د مجادلې مسئله په بل ډول طرحه کېږي.

دویم دا چې د انسان د میتا فزیکي تمایلاتو د فهم او شرحې په اړه د پوهانو او فلاسفه وو نیمگړتیا او نارسایي هم د غور وړ ده. ځکه که علم او فلسفه په افلاطوني او ارسطویي معنی او له هغوی نه په پیروۍ د لرغونو اسلامي حکماوو په معنی په نظر کې ونیسو، په دې صورت کې د سید د حکم په اړه کوم شك او تردید په ځای نه پاتې کېږي، خو که چېرته د فلسفې او نویو علومو انقلاب او د هغه انکشاف په نظر کې ونیسو او عملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وګورو او مشاهده کړو چې علوم کومې څېړنې ترسره او څه پایلې ترلاسه کوي، نو راڅرګندیږي، چې لاهم د لایتناهي په لور د علم او فلسفې لار پرانستې ده.

په لنډه توګه ویلای شو چې حضرت سید جمال الدین افغاني که څه هم د پخوانیو په سبک ذهني جوړښت درلود خو د خپل نبوغ په برکت یې، د ختیځ او لویدیځ د مخامختیا په ساحه کې، د خپل پېر ډېرې مدرنې او مهمې ستونزې بیان کړې او د هغو د حل لپاره یې یو عمر هڅه او مبارزه وکړه او د ننني مبارزو اساسات یې طرح کړل. دی په دې پوه شو چې لویدیځ تمدن د نړۍ د تاریخ تر ټولو ستره پدیده ده او دا ممکنه نه ده چې له دې ښکارندې (پدیدې) سره مخامخ نه شو، نو په دې مخامختیا کې کومه لاره غوره کړو چې موږ ختیځوال د هغې په مرسته هم د خپل ژوند فردي او ټولنیز شرایط ښه کړو او هم د خپل انساني هویت او د خپل ژوند او ټولني معنا له لاسه ورنه کړو؟ هغه لاره چې د سید جمال الدین افغاني د مبارزو یوه اساسي موخه وه او نن هم ترټولو سمه لاره ښکاري، هماغه د ملي هویت د تثبیت لاره ده او د دې لپاره چې هم ملي هویت تثبیت شي او هم د لوېدیځ تمدن د انکشاف په لاره روان شو ، د سید په فکر یو ډېر ابتدایي او اساسي شرط دا دی چې ملي ژبو ته علوم او فنون را ولېږدوو. دا مهمه عصري دنده اوس هم زموږ مخې ته پرته ده. ځینو اسلامي هېوادونو تریوه بریده په دې لاره کې ستر ګامونه اوچت کړي خو پخپل هېواد کې مو لکه څنګه چې لازمه ده، لا هم په منظم ډول په دې مهم ملي کار باندې پیل نه دی کړی.

تر سید جمال الدین افغاني وروسته، د هغه د ستر شخصیت فکري بهیر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد عبده او پیروانو یې پر مخ یووړ، خو عبده له سید جمال الدین افغاني سره پر یو مهم ټکي د نظر اختلاف درلود، چې زموږ د بحث لپاره ارزښتمن دی او مخکې مو دې ټکي ته یو څه نغوتې هم وکړې. عبده په دې باور و چې د لوېدیځ له تمدن سره د سمې او بریالۍ مخامخېدنې لپاره یوازې سیاسي مبارزې او عملي هڅې کافي نه دي، بلکې تر ټولو مهمه د دې برخورد نظري طرحه او د فکري اساساتو تثبیت دی. هغه خپل اصلاحي او رفورمي پروګرام په څلورو لاندې ټکو ودراوه:

۱- له فاسدو عادتونواو منفي تاثیراتو څخه د اسلام د دین تصفیه کول،

۲- د اروپا د نفوذ او د عیسویانو د بریدونو په وړاندې د اسلام دفاع،

۳- د لوړو زده کړو ریفورم،

۴- د نویو افکارو په رڼا کې د اسلام د دوکتورین بیا طرحه کول.

دغه پروګرام د مصر د رفورمیزم او سمون پالنې په بهیر کې په تېره د تعلیماتو په ساحه کې مهمې اغېزې ولرلې خو د نني عصر او ننیو افکارو په رڼا کې د اسلام د اجتماعي او سیاسي دکتورین د دوباره اساسي طرحه کولو پروګرام، هغه کار دی چې د مشهور شخصیت علامه اقبال لاهوري د ادعا او هڅو باوجود لا هم عملي شوی نه دی.

علامه اقبال یو هغه شخصیت و چې د داسې دوکتورین ادعا یې درلوده او تمه هم ترې کېده چې د معاصرې نړۍ د افکارو په رڼا کې به د اسلامي دوکتورین اصول په اول ځل مطرح کړای شي. ځکه هغه له لوېدیځې نړۍ سره تر سید ډېر بلد و او هلته یې د فلسفې لوړې زده کړې کړې وې . له بلې خوا اقبال له اسلامي تمدن سره هم له نژدې اشنا و. خو نوموړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو مساعدو شرايطو با وجود، د فکري تناقضاتو په دام کې ښکېل شو ، مثلا د بشردوستي نازك افكار يې د جرمني فيلسوف فريدريک نيچې د « برترين انسان د قدرت هوډ» له بې رحمانه نظريې سره واخښل او صوفيانو ته يې بد وويل خو هغه لاره يې چې گومان يې كاوه د اسلامي تفكر د تجديد او نوي كولو لپاره يې موندلې ده، هماغه د عارفانو لاره وه، چې د اسلام سترو صوفيانو، تر ده ښخوا، تر ده بهتره بيان كړې وه.

د يوه دانشمند په قول: « اقبال د صوفيانو اخلاق خوښ نه كړل خو د صوفيانو نړۍ ليد يې د اسلامي نړۍ د ننيو ستونزو د حل لپاره يوه حل لاره وگڼله.» او له بل لوري علامه اقبال د هغه اسلام خبرې كوي چې د هغه د شاعرانه تخيل او تفكر پيداوار دی او د اسلام له تاريخي او واقعي دين سره تطابق نه لري.

په دې ډول وينو چې تر سيد په كلونو وروسته، علامه اقبال كه څه هم له لويديځې نړۍ او اسلامي دنيا سره ښه بلد و خو:

- له اسلام څخه عندي او شخصي تعبير وړاندې كوي.

- د اسلامي نړيوالې فكري مسئلې طرحه د متصوفينو د نړۍ ليد په چوكاټ كې ځايوي.

- او د مليت مفكوره او د ملي هويت تثبيت د كلمې په واقعي او عصري معنی په نظر كې نه نيسي.

نو ويلای شو چې اقبال د سيد د فكر او دريځ په پرتله درې قدمه په شا اخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ننني نړۍ د افکارو په رڼا کې د اسلامي دوکتورین د اصولو او پرنسیپونو د بیا طرحې دغه مسئله، چې د سید جمال الدین افغاني د مبارزو محور و او محمد عبده مطرح کړله او علاقه اقبال ورته حل لاره ونه مونده، بلکې لا یې پسې مغشوشه کړه، نن هم په هماغه قوت او حتی په حاده بڼه مطرح ده او ژور فکر ته اړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ختیځ د پوهانو له خوا د لوېدیځ پېژندنې د لومړي کانګرس په اړه یو وړاندیز

زما په ګومان د سید د شخصیت غوره لمانځنه په دې کې نه ده چې ووایو په کوم ملك کې زیږیدلی او یا نه دی زیږیدلی، ځکه دغه پوښتنه او هر ډول ځواب چې ورته ورکړل شي، د هغو ستونزو په حل کې به چې سید جمال الدین افغاني عملا طرحه کړې دي، هیڅ ډول اثر ونلري.

فکر کوم د هغه د شخصیت ښه قدرداني دا ده چې هغه ستونزې چې سید تشخیص کړې وې او یو عمر یې د هغود حل په لاره کې هڅې وکړې او ډېر زحمتونه او مشقتونه یې وګالل او نن په لا پېچلې بڼه په خپل حال پاتې دي، بیا طرحه کړو او د حل لپاره یې خپل فکر یو څه ستړی کړو.

سوال دا دی چې: دا نن موږ ختیځیان په عمومي ډول او اسلامي نړۍ په خاص ډول، د لوېدیځ په اړه څه فکر کوو؟

ساده پوښتنه نه ده، شرحه او توضیح غواړي. زموږ مخکښنۍ خبرې د دې شرحې او توضیح لپاره یوه سریزه وه. موږ په دې بحث کې هڅه کوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د دغو مهمو رامنځته شویو ستونزو ځینو جوړوونکو توکو ته، لنډه نغوته وکړو. له نننی لوېدیځې نړۍ سره زموږ مخامختیا، د سید جمال الدین افغاني د مخامختیا ادامه ده، ځکه نو زموږ د ننیو مشکلاتو د واضح طرح کولو یو مهم عنصر دا دی چې د سید افکار او پر اسلامي هیوادونو باندې د دغو فکرونو اغیز په دقت سره تحلیل کړو(مثلاً په مصر کې د شیخ محمد عبده او د هغه پر پیروانو باندې د سید اغیز، یا په ایران کې د مشروطیت پر غورځنګ د سید د فکر اغېز وڅېړل شي او یا په افغانستان کې هغه فکري بهیر تحلیل شي چې محمود طرزي او وروسته بیا محیی الدین انیس او ځیني نور لیکوال ورڅخه متاثر وو.)

خو دا باید په نظر کې ولرو چې اوسنی ختیځه او اسلامي نړۍ د سید د زماني غوندې نه ده. دغه راز لویدیځه دنیا هم په نولسمه پیړۍ کې نه اوسي. واقعیتونه بدل شوي او اوسني مشکلات مو د هغه وخت په نسبت پیچلي شوي دي.

لومړی د لوېدیځ په اړه:

د اوسني عصر د روان صنعتي او تخنیکي ستر انقلاب په باره کې ویلای شو چې په هیروشیما باندې له اتومي حملې وروسته یې د لویدیځ په خاوره کې یو نوی دوران پیل کړی دی. داسې تاریخي دوره پیل شوې ده چې مخکېنۍ دورې او په تېره بیا نولسمه پیړۍ پکې د ماقبل تاریخ په شان ښکاري.

مخکې اشاره وشوه چې د نولسمې پېړۍ ساده زړیو، اصلاح غوښتونکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلمانانو تصور کاوه چې که ختیځ هېوادونه پخپل مالي او ټولنیز ژوند کې د لوېدیځ تمدن ارزښتونه ومني، نو دغه هیوادونه به د لوېدیځې نړۍ د پرمختللو هېوادونو په کتار کې شامل شي او لوېدیځ روڼ اندي لیبرال او عدالت پروره څواکونه به د دوی ملاتړ وکړي، خو نن د داسې خوبونو وخت تېر شوی دی.

دوه خونړي نړیوال جنګونه او د ذروي وسلې تلپاتې خطر هغه اعتماد او ډاډ چې لوېدیځې نړۍ او ځینو بشري ټولنو د لوېدیځ پر تمدن او ارزښتونو درلوده، له منځه وړی دی. هم لوېدیځه نړۍ د خپلو کلتوري او معنوي ارزښتونو په اړه د شك او تردید ښکار شوې او هم د نړۍ نور اوسېدونکي د لوېدیځ تمدن د ارزښتونو په اړه بې باوره شوي او دا پوښتنه رامنځته شوې ده چې یو تمدن چې د خپلو معنوي او فرهنګي ارزښتونو په مټ د ځان د تباهي مخه نه شي نیولای نو له هغو ملتونو سره به څه مرسته وکړي چې د دوی پیروي کوي؟ بله پوښتنه دا ده چې دغه تمدن به په خپلو ارزښتونو، پرنسیپونو او خپل نړۍ لید کې خامخا کوم اساسي عیب لري چې که څه هم د بشر په تاریخ کې د تغییر تر ټولو ستر امکانات ورسره دي خو په عین کې حال کې یې د تخریب تر ټولو بوږنوونکي وسایل ایجاد کړي دي؟ د دې ښکلې او خوږې مېوې په منځ کې باید کوم وژونکی چینجی وي او دا چینجی باید وپیژنو!

د شرق او غرب واقعیت هماغسې نه دی لکه په نولسمه پیړۍ کې چې و. اوس پخپله د لوېدیځې نړۍ تمدن د ختیځ او لویدیځ په بلاکونو ویشل شوی دی. دغه دواړه بلاکونه له یو بل سره په ټکر کې دي، متضادې ایدیولوژۍ لري، او د ژوند طرز او اجتماعي ـ اقتصادي نظامونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې بېل دي. له بلې خوا د دوی د ټکر ساحه یوازې کوچنۍ اروپا نه بلکې ټوله نړۍ ده او په دې منځ کې د اسلامي ختیځ او عیسوي لویدیځ مخامختیا، یوه زَړَه، کوچنۍ او بې معنا مساله ښکاري.

خو سره له دې هم د لوېدیځ د واقعیت بله جنبه دا ده چې د دغو بلاکونو ترمنځ د ټولو ایډیالوژیکي اختلافونو او تضادونو سرچینه فکري او شعوري ده. هغه څه چې دغه دواړه لوري سره نږدې کوي او د هغوی د ژوندانه بنه، د فکر بنه او د فهم بنه ټاکي او د هغوی د نړیوال قدرت او ثروت سبب یې بللای شو، یوه واحده او مشابه اقتصادي بېخبنا ده او دې بېخبنا په ډېر پرمختللي ساینس او ټکنالوژي ولاړ صنعت رامنځته کړی دی. د لوېدیځ د دغه متناقض واقعیت په وړاندې د خپلې نړۍ موقعیت څرنګه پېژندلی او درك کولای شو؟ که هغه ختیځ او هغه لوېدیځ ته په پټو سترګو د تړلتیا دریځ او له هغوی نه ړنده پیروي یوې خواته پرېږدو، یوازې به دوې لارې په مخ کې ولرو: یا دا چې د ختیځ او لویدیځ زوړ تضاد هېر شي، نني ختیځ او لویدیځ بلاکونه د یوه واقعیت په توګه ومنل شي او هغه ټولنې، چې نه په هغه پورې تړلي دي او نه په دې پورې، د درېیمې نړۍ په نامه ونوموو او درېیمه نړۍ د همدې معیار په بنسټ د خپلو ټولنو په منځ کې، خپل ښی اړخ او کېڼ اړخ له یو بله تشخیص کړي؛ اویا دا چې: پر ساینس او تکنالوژي د ولاړ صنعتي اقتصاد بېخبنا، چې د سترو لوېدیځو هېوادونو د بډایتوب او ځواکمنتوب اساسي عامل دی، معیار وګرځوو، نو هغه ختیځ او هغه لوېدیځ یو واحد واقعیت ګڼلای شو چې په دې صورت کې د ختیځ اولوېدیځ زوړ تضاد یو ځل بیا نوې معنی خپلوي، خو په دواړو صورتونو کې پایله یوه ده. د زاړه ختیځ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوېدیځ د تضاد په صورت کې او یا د درېیمې نړۍ د نني واقعیت په صورت کې موږ مجبور یو له لوېدیځ سره په ټولیزه توگه او یا د هغه له دووو متضادو لوریو سره د جلا فکر او نظر له اړخه مخامخ شو.

د فکري او نظري اړخ خبره مو ځکه وکړه چې زموږ اقتصادي او ټولنیز ټکر او مخامختیا له ډېر وخته (له ۱۵۰ کلونو زیات) جریان لري، خو تراوسه په دې نه یو توانیدلي چې د دغه ټکر فکري او نظري اساسات ځانته څرگند او روښانه کړو.

دوهم د ختیځ په اړه:

ویلای شو چې د ختیځ په ټولنو کې فکري او ذهني واقعیت له اجتماعي او اقتصادي واقعیت سره ډېر نااندوله شوی دی. مطلب دا چې فکري او ذهنی واقعیت د اقتصادي او اجتماعي واقعیت په نسبت خورا وروسته پاتې دی او د دغو دوو واقعیتونو تر منځ واټن ورځ په ورځ ډیرېږي. د دې نااندولي وجه دا ده چې لویدیځ د سیلاب په شان په ختیځ ورغلی دی او د ختیځ اجتماعي، اقتصادي، سیاسي او کلتوري جوړښتونه یې بې له کوم جدي مقاومته تر اغیز لاندې راوړي دي، خو د هغو متضادو فکري اساساتو او نړۍ لیدونو د ټکر مشکلات مطرح نه شول او شرقي متفکرانو د نړۍ لیدونو د دغه ټکر په رڼا کې خپل نړۍ لید او د هغه اصول او پرنسیپونه په جدي ډول تحلیل نکړل او ژور غور یې ورباندې ونکړ. ځکه خو فکري او نظري مشکلات په خپل حال پاتې دي.

ذکر شوې نااندولي او بې توازني، کېدای شي په لاندې دوو مثالونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو څه روښانه کړو:

زموږ بزګر له نویو کرنیزو ماشین الاتو څخه کار اخلي خو د ماشین حرکت د ده په نظر یوه معجزه ده او د بدو سترګو په وړاندې دم او دعا ته مخه کوي او دې ته یې پام نه دی چې د ده ذهني جوړښت په داسې نړۍ لید ولاړ دی چې علمي اختراع او د ماشین تولید ناممکنه ګرځوي. که نه نو ده پخپله باید ډېر مخکې لا دغه ماشین جوړ کړی او د پردي مخترع او تولیدوونکي له احتیاجه باید راوتلی وای. د مسئلې پیچلتیا دلته ده چې د دغسې ذهني جوړښت لرل او له پرمختللیو تخنیکي آلاتو کار اخیستل، ټولنه تر پخوا لا زیاته د ماشین د مخترع او تولیدوونکي په وینځې او نوکرې باندې بدلوي.

دغه شان زموږ اداري مامور د نوي سبک په اداري چوکاټ کې په کار بوخت دی، خو نه د سیاسي فلسفې له فکري اساساتو او د هغې له عقلي پرنسیپونو خبر دی او نه د لرغونې شرقي اداري د سبك له طرز سره د اداري د نوي سبک توپیر په نظر کې نیسي، او له دې کبله په یو بې روحه بیروکراته موجود بدلیږي.

لنډه دا چې: اقتصادي او ټولنیزو بدلونونو د یوې طبیعي پېښې یا حادثې په څېر جریان موندلی او د دغو بدلونونو په پیل او یا جریان کې کومې ارادي او شعوري واضحې طرحې ونډه نه ده لرلې. له دې کبله اجتماعي او اقتصادي پدیدې خپل حتمي طبیعي حرکت ته ادامه ورکوي، خو څرنګه چې فکري مخامختیا ته اړتیا نه ده احساس شوې نو ناانډولي ورځ په ورځ زیاته شوې ده. فکري او نظري مسایلو ته دا رنګه بې پامي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبب کیږي چې دغه ټولنې د لویدیځ د مریيتوب زنځیر پخپل لاس خپلې غاړې واچوي او لویدیځ ته یې احتیاج ورځ په ورځ زیات شي. دغه ټولنې متوجه نه دي چې یوازې فکري انقلاب او ذهني انکشاف انسان ته دا قدرت ورکوي چې له تخنیکي او اقتصادي وسایلو د خپلې حقیقي ازادي لپاره استفاده وکړي.

د ختیځ په اړه بل ټکی دا دی چې ملي واقعیت د شلمې پیړۍ یوه ډیره مهمه ښکارنده (پدیده) ده. د استعمار په خلاف مبارزو کې او د استعماري قدرتونو له وتلو وروسته په دریمه نړۍ کې ملي هویتونه لا زیات تثبیت شوي او د ټولنو د سیاسي او اجتماعي ژوند په برخلیک کې یې په سیمه ایزه او نړیواله کچه، اساسي نقش لرلی دی. ان هغه نظامونه چې ځانونه انتر ناسیونالیست او تر ملت ورهاخوا بولي، عملا په ملي واقعیت کې ایسار دي. سید جمال الدین افغاني د دې مدرنې مفکورې ارزښت ته په واضح ډول متوجه شو خو تر ننه پورې مو د ملي هویت په باره کې علمي بحث نه دی کړی او د دغه هویت فکري او نظري اساسات مو نه دي ایښي. ځکه خو د ملي هویت او واقعیت احساساتي او عاطفي اړخ د هغه تر فکري او عقلي اړخ پیاوړی دی او همدا وجه ده چې د اوسني وخت دغه ستر واقعیت د توکمیزو یا دیني باورونو په خم کې ورنګول شي او یا د پخوانو وختونو د امپراطوریو د احیا لپاره په هڅو کې پټ شي او په دې ډول یې مترقي ماهیت او د ولسي نهضت خصوصیت ورک او ختم شي.

زموږ ننني ټولنیز ژوند په دوه ډوله بهیرونو کې د خوځښت په حال کې دی، یو یې د ملي هویت د تثبیت په لاره کې هڅه ده او بل یې لوېدیځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېدو ته لیوالتیا ده. دا دويم يې هم د شلمې پیړۍ یوه بې سارې ښکارنده ده. د لوېدیځ د تمدن له حوزې بهر په ټولو ټولنو کې ټول اقتصادي، ټولنيز، فرهنگي او سیاسي تغییرات او بدلونونه یوازې او یوازې یو لوری لري او بس: ټول د لوېدیځ کېدو پر خوا روان دي ، خو د لوېدیځ کېدو دغه هدف که د خپلو وروستیو پایلو په رڼا کې وگورو نو یو متناقض هدف دی، ځکه لوېدیځ کېدل په پای کې له ځانه پردي کېدل او خپل فردي او ټولنيز هويت له لاسه ورکول دي. ځکه نو ختیځه ټولنه او ختیځ انسان له ځانه د پردي کېدو دغه حرکت یا د ملي هويت د مفکورې په وسیله او یا د دیني عقیدې په ذریعه جبیره کوي، خو د دغو دواړو جبیره يي عکس العملونو عیب او کمزوري په دې کې ده چې غیرشعوري او له عقلي اساساتو خالي دي.

د لوېدیځوالو د برتري او قدرت ستر رمز په دې کې دی چې هغوی د ځمکې پر مخ د تفکر او تعقل په مټ باداري او واکمني کوي. د اسلامي نړۍ اسلامي ملتونه که څه هم په خپل فردي او ټولنيز ژوند کې د لویدیځ پیروي کوي او د لویدیځ د ساینس او تکنالوژي له وسایلو کار اخلي خو په ځنگ کې يې د انتقادي عقل او ازاد تفکر ځواك نه روزي. د دې نیمگړتیا پایله مریيتوب او غلامي ده. یعنې د دې پرځای چې د لوېدیځې نړۍ تخنیکي وسیلې او اجتماعي او کلتوري بنې زموږ تر واک او ادارې لاندې وي ، موږ به د دغو وسیلو او بڼو تر امر لاندې یو او پخپل دې مریيتوب سره به د نړۍ د دغه بادار برلاسي لا پسې پیاوړې کړو او لا زیات به له خپل ځانه پردي شو.

په تیرو تقریبا پنځوسو کلونو کې د اسلامي ختیځ په هېوادونو کې یوه بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهمه پدیده په لوېدیځ سبك د ښووني او روزنې وده او پراختیا ده. نن یو زیات شمېر ختیځوالو یا د خپلو هېوادونو په عصري ښوونځیو کې او یا د لوېدیځو ملکونو د لوړو زده کړو په ادارو کې علوم او فنون زده کړي دي او د لوېدیځ د فرهنگ او تمدن په اړه نسبتا ژور او دقیق معلومات لري، خو د ختیځو ملکونو د عصري تعلیمي ادارو د تامل وړ خصوصیت دا دی چې په هېڅ یو هیواد کې داهځه نه ده شوې چې د نویو او زړو تعلمیاتو ترمنځ پُل رامنځته کړي او یا کومه اړیکه ټینګه شي. له بلې خوا ، زړې مدرسې اوس هم ژوندۍ دي او له نویو تعلیمي ادارو سره له کومې اړیکې پرته، په خپله تړلې او محدوده حلقه کې کار ته دوام ورکوي او یا دا چې دغه مدرسې له منځه تللې دي او نویو تعلیمي مرکزونو له زړو تعلیماتو سره له رابطې پرته او بې له دې چې د ختیځ په کلتور او تمدن کې ریښه او سابقه ولري، کار پیل کړی دی او ځو نسلونه یې روزلي دي. دې بې ارتباطي او جدایي د نویو تعلیم یافته وو په روزنه کې دوې منفي پایلې لرلې دي:

۱: څرنګه چې دغه تعلیم یافته یو مخ د غربي سبک د زده کړو تر اثر لاندې راغلل نو تر ډیره حده یې د لویدیځ په وړاندې انتقادي روحیه له لاسه ورکړه.

۲: څرنګه چې پر خپل کلتور، تمدن او خپلې ژبې په کافي اندازه مسلط نه شول نو د خپل هیواد په پرمختګ کې او د خپلې ژبې په غوړېدو کې یې خلاقه او ابتکاري ونډه وانه خیستله.

د لویدیځ طرز تعلیم یافته وو دغه لومړني نسلونه او کهولونه تر ډیره حده

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې ثمره ونو ته ورته دي.

له بلې خوا زموږ په ټولنو کې د پخوانو شرقي مدرسو د طرز اديبان او پوهان هم لا تر اوسه شته دي. که څه هم د نن ورځې تعليمي او فرهنگي چاپيريال به په آينده کې په غالب گومان دغه ډول پوهان او عالمان ونه روزي خو حقيقت دا دی چې تر اوسه پورې همدغه ډول پوهانو او اديبانو د خپلې ژبې او فرهنگ په وده او انکشاف کې فعاله او خلاقه ونډه لرلې ده. همدغو کسانو زموږ ژبې، ادب او تاريخ ته کار کړی دی او د خپل نبوغ او استعداد په مټ يې تر ډيره حده له نويو علمي طريقو او تخنيکونو استفاده کړې ده. خو څرنگه چې له لويديځو علومو، ژبو او کلتور سره په کافي اندازه اشنا نه وو نو علمي او کلتوري کار يې خامخا محدوديتونه لرلي دي. د دوی متناقض موقف د همدې محدوديت نتيجه ده، يعنې دوی په خپله علمي، انتقادي روحيه کې د «يو بام او دوه هوا» له پرنسيپه کار اخيستی دی. په دې معنا چې د لويديځ په مقابل کې انتقادي دريځ لري خو د انتقادي تفکر همدغه معيارونه د ځان په برخه کې نه کاروي.

دا دوه ډوله روڼ اندي يعنې نوی تعليم يافته او پخوانی عالم د يوبل خلاف دي. نوی تعليم يافته د لوېديځې نړۍ په اړه په يو څه پوهېږي، خو د لويديځ په وړاندې له انتقادي روحيې کار نه اخلي، د خپل کلتور او فرهنگ په باب کافي معلومات نه لري خو د هغه په وړاندې يې دريځ انتقادي دی. د دوی برعکس د زاړه سبك عالم د لوېديځې نړۍ په باب معلومات نه لري خو د لويديځ په وړاندې له انتقادي روحيې کار اخلي. دی پر خپلې ژبې او خپل فرهنگ تسلط لري، مگر په انتقادي نظر ورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه ګوري.

پورته ذکر شوي خصوصیات نسبي دي او کلیت نه لري.

نن ورځ له نیکه مرغه په شرقي او اسلامي هیوادونو کې د نوي او پخواني سبک ګڼ شمیر عالمان شته چې هم صاحب دله دي او هم د نظر څښتنان دي. دوی د خپلو ټولنو د اوسنو او پخوانو مشکلاتو په اړه معلومات لري او له بلې د جهان مشکلات ورښکاري او د خپلو هیوادونو او ټولنو په باب او دغه راز د انسان او جهان په باب تشویشونه او اندیښنې ورسره دي. دوی هم پر ځان او هم پر نورو انتقادونه لري. په اسلامي نړۍ او شرقي نړۍ کې د دا رنګه ګڼ شمېر صاحب دلو او صاحب نظرو عالمانو شتون ما ته جرات راکوي چې د خپلو دغو ټولو خبرو اصلي مقصد بیان کړم او یو وړاندیز ولرم.

وړاندیز:

موږ د اوسني ختیځ خلك تربل هروخت زیات له لوېدیځ تمدن سره ژورې او پراخې فکري او نظري محاسبې، تصفیې او یو علمي انتقادي چلند ته اړ یو.

داسې صحیح علمي چلند به د ګڼو مهمو علمي پایلو په جمله کې یوه اساسي پایله ولري. موږ به د هغه په لړ کې وکولای شوو خپله ټولنه او تمدن او خپل ټولنیز او فرهنګي هویت په دقیقه او څرګنده توګه درك کړو او دا به یو ډېر ستر خدمت وي چې موږ به یې د خپلې نړۍ د فرهنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اجتماع لپاره ترسره کړو. ختیځه نړۍ اوس اوس ډېر شمېر داسې پوهان لري چې کولای شي دغه مهم کار په ښه توګه تر سره کړي.

لوېدیځو پوهانو د ختیځې نړۍ په اړه زیاتې مطالعې او څېړنې کړې دي. کابو له اتیا کلونو راپدېخوا یو نړیوال کانګرس، د ختیځ پېژندنې د کانګرس په نامه، تر وروستیو کلونو پورې، د نړۍ په سترو ښارونو کې جلسې جوړولې او ما چې د دغه کانګرس په څو جلسو کې ګډون کړی دی، تل مې روحي او ذهني نارامي احساس کړې ده. د د غې نارامۍ د احساسولو علت په دې کې و چې لیدل مې ډېری ختیځ پېژندونکو ختیځ د لرغونو اثارو د موزیم، د بشرپېژندنې د لابراتوار او د ژبو او کلتوري، اجتماعي جوړښتونو د مړو او ژړو بڼو د ساتنځای په څېر په نظر کې نیوه او ختیځ انسانان یې بس هسې د پوهنې د موضوع او یو بیځانه شي په توګه مطالعه کول. دوی د دغه بې روحه شي په اړه نظرونه ورکړي، قضاوتونه کړي او حکمونه صادر کړي دي . اوس هغه وخت رارسیدلی دی چې ختیځوال یوازې د پوهنې موضوع نه وي، بلکې پخپله د پوهنې په فاعل بدل شي او نور نو یوازې د یوه څیز په توګه مطالعه نه شي، بلکې پخپله د یوه شخص په توګه ځان مطرح کړي او د تفکر په ساحه کې د ځان او جهان په اړه رغنده ونډه واخلي. دوی باید د هغه څه په اړه چې لوېدیځوالو د نړۍ په اړه ویلي او د هغه څه په اړه چې د ختیځ او ختیځوالو په اړه یې ویلي او وایي یې، بالاخره خپل نظر ورکړي، قضاوت دې وکړي او حکم دې صادر کړي. دوی دې د یوه عقلي او فکري شخصیت په توګه د انسانیت او علم په نړۍ کې قدم واخلي.

ځکه نو لازمه ده چې د اسلامي نړۍ او د ختیځ پوهان او متفکرین په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي ځل سره راټول شي او د (لويديځ پېژندنې د نړيوال کانګرس) لومړنۍ علمي غونډه دې جوړه کړي او په دې علمي غونډه کې دې دا رنګه موضوعات تر بحث تر لاندې ونيسي:

- د ختيځ او لوېديځ فلسفي مخامختيا او د نړۍ ليدونو د ټکر ستونزې،

- د لويديځ د فلسفو په وړاندې د ختيځوالو نړۍ ليدونه،

- غربي ساينس او ټکنالوژي او اساسات يې او د ختيځ او ټولې نړۍ لپاره يې ارزښت او معنا،

- د لوېديځ ټولنيز، سياسي او فرهنګي جوړښتونه او د نړۍ او ختيځ لپاره د هغه ارزښت او معنا،

- انتروپولوژي او ټولنيز علوم، د لوېديځ او ختيځ لپاره د هغو معنی او مفهوم

- ختيځ پېژندنه او په لوېديځ تمدن کې د هغې نقش، د ختيځ د تمدنونو په پېژندنه کې د هغې معنا او ارزښت،

- لوېديځ کلتور او ادبيات، په ختيځو ادبياتو کې د هغو معنا او اغېزې.

او داسې نور ګڼ موضوعات چې بايد مطالعه او تحليل شي.

د داسې يوې غونډې د کوربه توب لپاره به هر ختيځ هېواد په تېره اسلامي هېواد مناسب وي خو زما په نظر د دا رنګه يوې سترې علمي او فرهنګي غونډې د لومړنۍ جلسې لپاره تر ټولو مناسب ځای افغانستان دی، هغه هېواد چې د اسيا زړه دی، هغه هېواد چې د سترو تاريخي او کلتوري بهيرونو مرکز، د اتصال کړۍ او د تګ راتګ څلور لاره و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زردښت له همدغه ځای نه نړۍ ته پیغام ولېږه، بودېزم له خپلو فکري او هنري ارزښتونو سره همدلته وده او پراختیا وموندله او له دې ځای نه یې مرکزي اسیا ته لاره وکړه، یوناني تمدن همدلته له ختیځ او ختیځې روحیې سره خلاق چلند ترسره کړ، کوشاني تمدن په همدې خاوره کې وځلېد او اسلامي تمدن په همدې ځمکه کې د هنر او ادبیاتو شاهکارونه رامنځته کړل او بالاخره همدغه هېواد و چې د لوېدیځ د استعماري قدرت په وړاندې یې مقاومتونه او مبارزې وکړې او نن پکار ده همدغه هېواد، چې د سید جمال الدین افغاني ټاټوبی دی، له لوېدیځ تمدن سره د ختیځې نړۍ د علمي او فکري مخامختیا زمینه برابره کړي.

باور دی چې زموږ ځوان جمهوري نظام به ، چې نوی او ستر تاریخي رسالت یې په غاړه اخیستی او د مرکزي اسیا د تمدنونو په بنسټ اېښودنه او وده کې یې زموږ د هېواد پرېکنده کلتوري نقش په نظر کې دی، د لوېدیځ پېژندنې د لومړي کانګرس ستر ویاړ زموږ د هېواد په برخه کړي او له دې نوي علمي او فرهنګي جریان سره به دغه لرغوني هېواد ته نوی فرهنګي ژوند وبښي.

نوټ:

که دغه مفکوره د سید جمال الدین افغاني د شخصیت د نمانځنې د نړیوال سیمینار د غړو خوښه شوه نو وړاندېز به وکړم چې د دې مفکورې پر علمي او نظري طرحه باندې د لا زیات غور لپاره دې د افغان پوهانو او د دوستو هیوادونو د پوهانو یوه مشترکه کمیټه وټاکل شي چې لازمې فیصلې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاددښت:

متاسفانه د مقالې په اصل کې انګلیسي ماخذ او لاتین نومونه له ټایپ څخه پاتې شوي دي او موږ ونه توانېدو چې دغه نیمګړتیا رفع کړو.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعلیقات

سید جمال الدین افغاني

جمال الدین د سید صفدر زوی و. په ۱۲۵۴ ق ۱۸۳۸ میلادي کال د کونړ په اسعد اباد کې وزیږېد.

د سید جمال الدین افغاني کورنۍ د کونړ په اسعد آباد کې اوسېدله خو د امیر دوست محمد خان په وخت کې د ځینو ستونزو له مخې د هغه په امر د سید پلار له کورنۍ سره کابل ته راغی او دلته مېشت شو.

سید جمال الدین افغاني په اووه کلنۍ کې په خپل کور کې د دودیزو علومو په زده کړه پیل وکړ. دی ډېر هوښیار و او په لږ وخت کې یې د نړۍ د وخت دودیز علوم ټول زده کړل، ان چې استادانو یې هم له نبوغ او فکر څخه ګټه اخیستله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغان سید په اتلس کلنۍ کې صرف، نحوه، معاني، بیان، نوی او زوړ تاریخ، تفسیر، حدیث، فقه، اصول، عقاید، کلام، منطق، ریاضی، هندسه او طب ختم کړل. ده له ډېرې ځیرکۍ او قوي ذهن سره پراخه مطالعه هم کوله او د ژوند په مختلفو برخو کې یې د خلکو د ویښتیا او هوساینې له پاره یو نوی نظر او پیغام وړاندې کړی ، چې دا د ده د نبوغ ښه بېلګه او د فکري ځواک ځرګنده نښه ګڼل کېږي. دهٔ د خپلي بې سارې پوهې په برکت د نړۍ ډېر هیوادونه ویښ او د ژوند په رښتینې معنی پوه کړل.

سید کابل ته تر تګ مخکې په کونړ کې له سید فقیر بادشاه څخه دیني او عربي علوم زده کول او په کابل کې یې بیا د ګذري په جومات کې له لویو پوهانو څخه لوست کاوه. د وخت په تیرېدو سره یې پر دې زده کړو قناعت ونه کړ او د پوهې مینې تر هنده ورساوه.

سید جمال الدین افغاني په ۱۸۸۵ میلادي کال کې د پان اسلامیزم غورځنګ په جوړولو بریالی شو. د علامه نظریه او مبارزه په دوو اصولو (اسلامیت) او (افغانیت) ولاړه وه.

سید لومړی هند ته لاړ، خو انګرېزانو له هغه ځایه و ایست. بیا مصر او ورپسې ترکېې ته لاړ . په ترکیه کې د هغه هیواد د صدراعظم په غوښتنه د پوهنې او معارف د وزارت د مجلس غړی و ټاکل شو. سید له ترکېې څخه مصر ته لاړ او هلته یې نهه کاله د الازهر په اسلامي مدرسه کې د استاد په توګه دنده تر سره کړه. په ۱۸۷۹ میلادي کال کې له هغه ځایه وتلو ته مجبور شو او بېرته هند ته روان شو. خو انګرېزانو ډېر ژر مجبوره کړ چې له هنده څخه ووځي. له هغه ځایه لندن ته لاړ او هلته یې د (

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضياالخافقين) په نامه يو اخبار پيل کړ او له هغه ځايه فرانسې ته لاړ او هلته يې هم د عروة الوثقی په نامه د يوه اخبار خپرول پيل کړل. اخبار يې د فرانسې حکومت بند کړ او له هغه ځايه څخه ترکيې ته لاړ.

سيد په ١٨٩٧ ميلادي کال د مارچ په اتمه نېټه د سرطان د ناروغی له امله وفات شو او په ترکيه کې ښخ شو، چې وروسته بيا په **١٣٢٣** هجري لمريز (١٩٤٤ ميلادي) کال کې د ده تابوت، د ترکېې د حکومت په موافقه کابل ته راوړل شو او د کابل پوهنتون په زړه کې په شاندارو مراسمو سره ښخ شو.

ابن سينا:

ابوعلي سينا په درې سوه اويا هجري قمري کال په بخارا کې دنيا ته راغی، څو پنځوس کاله يې ژوند وکړ او په همدان کې وفات شو. دی د ابونصر فارابي غوندې د اسلامي تمدن د زرين دوران ډېر لوی مفکر او فيلسوف بلل کيږي. د ابن سينا پلار، عبدالله ،د افغانستان د بلخ اوسېدونکی و او نوح ساماني په زمانه کې بخارا ته کوچېدلی و.

د ده اکثره ليکنې له فلسفې او طب سره تعلق لري. په فلسفه کې « الشفا » او په طب کې « قانون » د ابن سينا مشهور آثاردي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن رشد:

محمد بن احمد بن رشد اندلسی، په ۱۱۲۶میلادي کال په اسپانیا کې زیږېدلی او په ۱۱۹۸میلادي کې مړ شوی دی.

علامه ابن رشد د خپل پېر په ټولو علومو لاسبری و. په رنځپوهنه کې د جالینوس ټول علم ده خپل کړی و. د ده فلسفه د ارستو د فلسفې شننه او لنډیز و. ابن رشد هڅه وکړه چې د ارسطو فلسفه او اسلام سره پخلا کړي.

مولانا جلا ل الدین بلخي:

مولانا جلال الدین محمد بلخي د سلطان العلما بهاالدین زوی د ۶۰۴ هجري قمري کال د ربیع الاول په شپږمه د افغانستان په بلخ کې زیږېدلی دی. په نهه کلنی کې له پلار سره قونیې ته لاړ او په ۶۴۲ هجري قمري کال په قونیه کې له شمس تبریز سره مخ شو. د شمس معنوي افاداتو پر هغه ژور اغېز وکړ. مولانا له شمس تبرېز سره تر لیدو دمخه یو زاهد او عابد سړی و او د دین د اصولو او فروعو پر توضیح او د طالبانو ته پر ز ده کړه بوخت و. خو له دغه کامل سړي سره یې تر بلدتیا وروسته د وعظ او تدریس مجلسونه پرېښودل او له صافي صوفیانو او اخوان صفا سره همغاړی شو او شعر و شاعري ته یې مخه کړه.

شمس په قونیه کې تر درې کاله اوسېدو وروسته په ۶۴۵ قمري یوه شپه تری تم شو. مولانا د هغه په بېلتون کې سخت وکړېد. تر هغه وروسته یې پر حسام الدین چلپي زړه وتاړه او د هغه په غوښتنه د مثنوي معنوي پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلو بوخت شو. پر دغه اثر سربېره مولانا په نظم او نثر کې یو شمېر نور ارزښتمن اثار هم لیکلي او په یادگار پرې ایښي دي. د مثنوي معنوي پر گڼون، د هغه دیوان شمس او في مافیه د نړۍ له تلپاتې اثارو څخه شمېرل کېږي.

گیزو:

دغه فرانسوی سیاستمدار او تاریخ لیکونکی په ۱۷۸۷ میلادي کال زېږیدلی او په ۱۸۷۴ کې مړ شوی دی. گیزو په ۱۸۲۲ کال کې د سیاسي جرمونو په خاطر د اعدام د سزا په اړه یو کتاب وکیښ چې ډېر اثر یې وکړ. د ده په نظر په سیاسي جرایمو په خاطر اعدام گټور کار نه دی او تاوانونه پیښوي.

فارابي:

ابونصر محمد بن محمد فارابي(په ۸۷۲ میلادي کې پیدا او په ۹۵۰ میلادي کې مړ) د اسلامي دنیا د زرین دوران یو ډېر لوی مفکر او فیلسوف دی. دی د اوسني قزاقستان په جنوب کې او یا احتمالا په اوسني افغانستان کې دنیا ته راغی ، ډېر عمر یې په بغداد کې تیر کړ او په دمشق کې وفات شو. ده د ارسطو پر آثارو مهمې شرحې لیکلې او په همدې وجه د معلم ثاني لقب ورکړ شوی دی.

فارابي د خپل وخت په اکثرو علومو کې بې ساری عالم و. په فلسفه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریاضي، موسیقي، نجوم ، منطق او ځینو نورو علومو کې ستر استاد و. دی په منطق او طبیعیاتو کې د ارسطو په لاره روان دی، په اخلاقو او سیاست کې افلاطوني دی او په مابعدالطبیعه کې د فلوطین افکارو ته مایل بلل شوی دی. ده هڅه کړې ده چې د ارسطو او افلاطون افکار د اسلام له توحیدي عقیدې سره همغږي کړي. دی د ګڼو او مهمو آثارو څښتن دی او په اسلامي فلسفه کې د یو سر لاري او د خاص مکتب د موسس په سترګه ورته کتل کېږي.

رنان:

فرانسوی مفکر ارنست رنان په۱۸۲۳ میلادي کال کې وزېږېد او د ځوانی په جوش کې یې د مذهب په نسبت خپله دلچسپي له لاسه ورکړه او د لیکوالۍ، فلسفې او تاریخ پسې شو، حال دا چې کورنۍ یې په دې هڅه کې وه چې الهیات زده کړي او کشیش شي.

رنان د ختیځ پېژندنې له څېړنو سره مینه درلوده او تاریخ یې د تجربو سرچینه ګڼله . ده له سید سره یوه مناظره راغلې او د سید عظمت او قوت یې ستایلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمود طرزي:

محمود طرزي د غلام محمد خان طرزي زوی، په ۱۸۵٦ میلادي کال کې زیږېدلی او په ۱۹۳۳ میلادي کې په استانبول کې وفات شوی دی. طرزي له خپل پلار غلام محمد سره، چې د امیر عبدالرحمن خان له خوا تبعید شو، هند ته لاړ او وروسته له درې کلونو عثمانیې ته لاړ.

طرزي د رسمي کار له پیل نه د مخه په عربي هیوادونو په ځانګړې توګه په سوریه او کوچینۍ اسیا کې څه موده تېره کړې وه او د لویدیځ نوی مدنیت او د شام، عثمانیې او د مصر حالات او تحولات یې له نږدې څارلي وو. علامه طرزي یو فاضل شخصیت، لیکوال او شاعر و. هغه په نظم او نثر کې د یو مکتب خاوند بلل کېږي. د امیر حبیب الله خان د سلطنت په موده کې یې د سراج الاخبار او سراج الاطفال په خپرونو، ژباړو او نورو لیکنو لاس پورې کړ او د افغانستان په ادبي او سیاسي چاپېریال کې یې لوی انقلاب او بدلون راووست. علامه طرزي د خپل ویاړلي ژوند په اوږدو کې ۲۸ ټوکه کتابونه کښلي او ژباړلي دي.

علامه طرزي، په ۱۹۱۹ کې د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر و. هغه د افغانستان د ژورنالیزم پلار بلل کېږي.

محي الدین انیس:

د غلام محی الدین انیس کورنۍ په اصل کې د غزني د تاریخي ولایت د مقر ولسوالۍ اوسېدونکې وه او په قوم کې جمال خېل و. د هغه نیکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د سترګو طبیب و، د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې مصر ته تبعید شو. انیس په مصر کې لوی شو او په ۱۳۰۲ لمریز کال کې د محمد اسمعیل افندي په هڅونې، چې د طباعتي ماشینونو د پېرېدلو لپاره مصر ته تللی و، افغانستان ته راغی او په هرات کې د دري ادبیاتو پر زده کړې بوخت شو. او د (ندای طلبه معارف یا حقوق ملت) په نوم ناول یې چاپ کړ.

انیس په ۱۳۰۴ لمریز کې کابل ته راغی او په ۱۳۰٦ لمریز کې یې پخپل شخصي لګښت، د انیس ورځپاڼې په خپرولو ، چې غازي امان الله خان یې ملاتړ کاوه، لاس پورې کړ.

نوموړی د نادرشاه په دوره کې په زندان کې ومړ.

زردښت:

زردښت، چې اصلي نوم یې سپین تومان و، څه باندې درې زره کاله پخوا په اریانا ویجه کې زیږېدلی او همهلته خلکو په پیغمبری منلی و. ده د خلکو د لارښوونې لپاره د اوستا کتاب، چې الهامي کتاب بلل کېږي، وړاندې کړ. په دې کې ګاتونه هغه زاړه سرودونه دي، چې پخپله زردښت ویلي دي . د وخت واکمن ګرشاسب د ده د دین ملاتړ وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقبال لاهوري:

د اردو او دري ژبو لوی شاعر ،علامه محمد اقبال لاهوري، د 1873 کال د فبروري په دوه ویشتمه، د پنجاب په سیالکوټ کې زیږېدلی دی.

اقبال د پوهنتون په دوره کې د "سر توماس آرنولډ"په هڅونه د غربي مفکورو تر اغېز لاندې راغی او فلسفې ته یې مخه کړه. ده په اروپا کې په فلسفه کې دوکتورا واخیسته. اقبال د افغاني سید په شان د اسلامي ټولنې د بیداري هڅه کوله. دی په پاکستان کې ملي شاعر بلل کیږي. اقبال په خپلو شعرونو کې د افغانستان د دوو پاچهانو ، شاه امان الله او محمد نادرشاه ډېره ستاینه یې کړې ده. دی سید جمال الدین افغاني او مولانا جلال الدین بلخي ته هم په ډېر احترام قایل دی.

شیخ محمد عبده:

محمد عبده (په ۱۸۴۹ کې پیدا شوی او په ۱۹۰۵ کې وفات شوی) دیني عالم او مفکر و. دی په اسلامي دنیا کې د دیني ریفورمیزم یو سرلاری بلل کیږي.

محمد عبده د اسلامي ټولنې د ترقي او سوکالي لپاره نظریات وړاندې کړل. ده د مسلمانانو د مختلفو مذهبونو د پیروانو تر منځ په وحدت باندې تاکید کاوه او د مصر له مسلمانانو څخه یې غوښتل چې د خپل ملک له عیسویانو سره هم ښه روابط ولري. محمد عبده چې له افغاني سید سره پیژندل، د افغاني سید په سپارښتنه یې د عقلي علومو مطالعه پیل کړه. نوموړی د سید له شاګردانو او مخلصانو څخه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

البرت حوراني:

البرت حبیب حوراني د **۱۹۱۵** کال د مارچ په **۳۱** زېږېدلی او د **۱۹۹۳** کال په جنورۍ کې یې له دنیا سترګې ټولې کړې دي. هغه د منځني ختیځ یو انګلیسي- لبناني تاریخ لیکونکی و. تر ټولو مشهور اثر یې د عربو خلکو تاریخ نومېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شلمې پېړۍ نوموتی افغان روښنفکر، شاعر، لیکوال او مبارز پوهاند سید بهاءالدین مجروح په ۱۹۸۸ د فبروري په ۱۱مه په پېښور کې ووژل شو. هغه تېک نوي کاله وړاندې د کونړ د اسمار ولسوالۍ په یوه روحاني کورنۍ کې وزېږېد او په کونړ، کابل او فرانسې کې تر زده‌کړو وروسته یې د شرقي عرفان او حکمت او غربي فلسفې او معاصرو علومو په زده‌کړې کې د بې سارې نبوغ له کبله د خپل عصر یو ځانګړی، ممتاز او عالم شخصیت و.

د پروفیسور مجروح صراحت، روښنفکرانه ژمنتیا، او پراخه انرژي یې شخصیتي ځانګړنې وې، هغه د متعددو قشرونو سره په اړیکه کې یو اغېزناک انسان و.

ښایي د سید جمال الدین افغاني په اړه ډېر کتابونه لیکل شوي وي، خو د پوهاند مجروح دغه اثر د افغاني سید د تاریخي نقش او مقام په اړه له ډېرو جهتونو یو کمساری اثر دی او موږ ته داسې څه رازده کوي چې د نن د ستونزو په پېژندلو او حل کولو کې ورنه استفاده کولای شو. په دغه اثر کې د سید د شخصیت مانا او موقعیت د تاریخ په پس منظر او د اوسنۍ نړۍ په تاریخي متن کې تر مطالعې لاندې نیول شوی دی.

INSAN

انسان

www.majrooh.org

مجروح فلسفي اکاډمي

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library